

A tájnyelv mint stíluseszköz Móricz Zsigmond műveiben

I. Kérdések, elvek

Szinte beláthatatlan ma már azoknak a cikkeknek, tanulmányoknak, ismertetéseknek, méltatásoknak a száma, amelyek Móricz személyéről, életéről, műveiről, stílusáról, nyelvéről a század eleje óta megjelentek. Mégis, nemrégiben egyik kutatónk szükségesnek érezte, hogy „ráirányítsa a figyelmet Móricz stílusa kutatásának elhanyagolt voltára”.¹ Maga NAGY PÉTER, az első marxista igényű Móricz-monográfia szerzője is ezt írta műve második kiadásának előszavában: „még korántsem mondhatjuk, hogy a Móricz Zsigmond élete és életműve körüli összes vagy akárcsak legfontosabb kérdéseket sikerült megnyugtató módon tisztázni.”² — Alighanem ilyen, részben legalább is tisztázatlan kérdésnek kell minősítenünk Móricz művészi nyelvének nyelvjárási jellegét is, noha talán nincs még egy része a Móricz problematikának, amelyről többet írtak volna, mint erről.

Móricz írói nyelvének elementáris hatása alól nem tudja kivonni magát az olvasó. Aligha véletlen, hogy már 1911-ben doktori értekezés születik nyelvi sajátosságairól, a műveiben tükröződő népnyelvi vonások természetéről.³ Csakhamar megfigyelhető azonban olvasói és kritikusai körében bizonyos egyoldalúság, sommás beskatulyázás is: népi témáinak tájnyelvi jegyei alapján írásmódját egészében a népnyelvvel azonosították. Ez magyarázhatja, hogy Karinthy Frigyes remek stílusparódiájában is ez a halandzsává túlzott tájnyelvi jelleg a karikírozás fő eszköze.⁴

Evvel a sematizáló egyoldalúsággal szemben a későbbi irodalomtudomány néha a másik véglet felé hajlott. Nagy Péter monográfiájának akadémiai vitáján LŐRINCZE LAJOS kétségbe vonta az értekezésnek azt az állítását, hogy A boldog ember Joó Györgye „valójában irodalmi nyelven beszél”. Szerinte „A mű inkább azt mutatja, hogy Móricz hangtanilag, alaktanilag, mondatszerkezet

¹ HERCZEG GYULA, Móricz Zsigmond képalkotásának néhány kérdése. — Magyar Nyelvőr 82 (1958): 61—73. — 73., én ritkítottam.

² NAGY PÉTER, Móricz Zsigmond. — Második, átdolg. kiadás, Bp., 1962. 6.

³ ELEK ILONA, Móricz Zsigmond stílusa és nyelve. Rákosliget, 1911.

⁴ Különösen a „Miskároló” című karcolatban; 1. Így írtok ti I, 170—2. Bp., 1959.

tekintetében tájnyelven beszélteti hőjét”.⁵ A gondolat nem találkozott az irodalomkutatók tetszésével. A vitatott passzus a monográfia második kiadásában így található: „A beszélt, Tisza vidéki paraszti nyelv hallucináló érzését kelti az olvasóban, de az író sohasem használja a tájszólás elemeit a miliőfestés egyetlen vagy döntő eszközeként. Mindvégig vigyáz arra, hogy az elbeszélés nyelve közelebb legyen az irodalmi nyelvhez, mint a népnyelvi lejegyzésekhez. Joó György valójában irodalmi nyelven beszél, ha azt erősen színezi is saját tája s környezete tipikus kifejezéseivel, ejtési jellegzetességeivel. E szerencsés nyelvi ötvözet kialakításával Móricz remeket alkotott: minden árnyalat, amivel népiesebbé tette volna elbeszélése szövetét, azt annyival kelmeibben népiesse, idegenszerűvé, a közönséges olvasó számára már egzotikus-sá, és nem az emberi érdekesség és igazság erejével diadalmaskodóvá tette volna. Ettől megóvta biztos művészi érzéke és tudatos alakítókézsége.”⁶

Nagy Péter tehát kitart korábbi véleménye mellett: a mű nyelvének alapszövege az irodalmi nyelv, és ebbe szövődnek bele színezéskül a tájnyelv mértékkel adagolt sajátosságai.

Egy másik jeles Móricz-kutatónk viszont így összegezi idevágó felfogását: „Móricz a magyar nyelv szellemének alapos ismeretében valósággal felrobantja a népies irodalmi nyelv kissé megmerevedett szó- és mondatfűzési rendjét. Nyelvészek bizonyára sok önkényességet találnak szófűzésében, eltérőt a hagyományostól, szinte oly mennyiségben, mint Bródynál; közhelyt, újság-szót is számosat, de aligha érezhetik magyartalannak. . . a Móricz által teremtett nyelv belső logikája kérlelhetetlenül magyar és népi. . . mozgalmas, eleven, képszerű, lüktető, az elődökénél szubjektívebb, vibrálóbb, érdekesebb, gazdagabb: modernebb; — de azért mindent velejéig megmutató természetű és érzékletes, emocionális jellegű, mint a tiszaháti népnyelv.”⁷

Ebből a szép jellemzésből — Nagy Péterrel ellenkezőleg — az derül ki, hogy Móricz nyelve a népnyelvre épülő egyéni írói nyelv, amely szakít az irodalomban szokásos stílussal. Nyitva áll tehát a kérdés: mi az alapszöveg és mi a színezék Móricz írói nyelvében; el lehet-e ezeket választani az életmű egészében vagy egy-egy regény, színdarab nyelvében; van-e fejlődés magának az írónak ezzel kapcsolatos törekvéseiben; mennyire tudatos stíluselemekről van szó?

Talán egy lépéssel közelebb vihet a megoldáshoz, vagy legalább új mozzanatokat jelent, ha e kérdésekhez elsősorban nyelvészeti oldalról közelítünk. Minden író művészi nyelvének és stílusának alapja az író egyéni nyelvkincse. Ezt legjobban a szókincs vizsgálata igazolhatja: az írói szótárak anyaga jól szétválítható két csoportra: egy nagy gyakoriságú, témától és műfajtól nagyrészt független szócsoporthoz, és egy másik szóhalmazra, amelynek elemei ritkán, tárgyhoz, műfajhoz kötötten kerülnek elő. Az előbbi csoport az író egyéni

⁵ Vö. Irodalomtörténet 1954. 197—8.

⁶ NAGY PÉTER, i. m. 321. — én ritkítottam.

⁷ CZINE MIHÁLY, Móricz Zsigmond útja a forradalmakig. Bp., 1960. 194. — az én kiemelésem.

nyelvéből, mindennapi szóhasználatából való, a másik pedig alkalmi, kölcsönzött, a passzív szókincsből származik. Hasonló különbségeket lehet találni a szókapcsolatok, frázisok, fordulatok, mondatstruktúrák területén is. Ez a két réteg bizonyára Móricz nyelvében is jól elkülönülne: tudjuk, hogy műveihez gyakran történeti tanulmányokat folytatott, okleveles és élőnyelvi szó- és fordulatlistákat állított össze, hogy reálisan ábrázolja a teret és kort, valamint a szereplők jellemét. Művészi nyelvének alapja azonban mégiscsak egyéni nyelve: a saját gyermek- és ifjúkorában magába szívott nyelvkincs. Vajon milyen volt ez a nyelv? Milyen erősen kötődött szülőföldje tájnyelvéhez? Vajon a művészi nyelvében fellelhető nyelvjárásias vonások egyéni nyelvének állandó elemei voltak, vagy kívülről vett, tudatosan beépített elemek?

Volt-e Móricznak „anya-nyelvjárása”?

Móricz írásaiban az ország legtávolabbi területeinek tájnyelvi sajátosságai tűnnek elő: hajdúsági *í*-zés, szegedi *ö*-zés, erdélyi, somogyi, palóc színek, ahogy a színtér, a tárgy és a szereplők jelleme kívánja. Egyéni nyelvében azonban elsősorban a szatmári dialektus érződött. A Nyugat 1924-es kötetében NAGY ENDRE ezt írta beszédmódjáról: „Mielőtt megszólal, tétovázik, és akkor is mindig messziről kezdi, csak lassú kacskaringóval kanyarodik rá a mondani-valójára. Kiejtése tiszaháti, az *é*-ket egy kissé *í*-kké nyújtja. Anekdotáinak sosincs előre kihegyezett csattanója. Ha valamit elbeszél, az mindig úgy hat, mint valami kiszakított regényrészlet; se eleje, se vége, de minden szava pontosan élethű.”⁸ Kiejtésének ilyen enyhe nyelvjárásiaságát mások is megfigyelték. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy Móricz valaha is olyan módon beszélt a vidék nyelvét, mint egy csécsei parasztember. Családi, származási körülményei más következtetéshez vezetnek.

Már a Móriczoknak Szatmár megyén belüli közelebbi helyhez kötődése sem túlságosan erős. MÓRICZ MIKLÓS, a családja legjobb ismerője erről így ír: „Jövő-menő, mozgékony elem volt ez. A megyében sok községben honos. Csécse és Kömörő között alig volt olyan helység, ahol ne akadt volna Móricz-rokon. Ezek közül vált ki a legfrissebb, a legmozgékonyabb, a mi apánk, Bálint, aki 1878-ban elvette az özvegy papné lányát, Erzsit.”⁹ A helyhez kötődésre sohasem volt hajlamos: „Mindegy annak, hol lakik — mindig ott van, ahol éppen szükség van rá. Olyan, mint a kéneső: jön-megy, vásárol, elad, hízal, szállít”.¹⁰ Az ilyen, sokféle verzátus ember beszédmódja sokat veszít nyelvjárásiaságából: az idegenekkel való gyakori érintkezés a kirívó színeket csak-

⁸ Az *í*-vé nyújtás talán inkább a szatmári zártabb *é* hangzásra vonatkozik, nem a debreceni *í*-zésre.

⁹ MÓRICZ MIKLÓS, Móricz Zsigmond indulása. Bp., 1959., 18; — én ritkítottam.

¹⁰ Uo. 47.

hamar lecsiszolja kiejtéséből. Ráadásul Móricz Bálint tudatos feltörekvése magas intelligenciával párosult. Maga MÓRICZ ZSIGMOND írta róla: „Igaz, magam is a nép gyermeke vagyok, édesapám valóságos parasztyerek volt, de a gyermekei kedvéért már házasságakor felhúzta a nadrágot és egész élete más körbe került. Ő már, mikor én néztem élő figyelemmel, nem volt többé sem földműves, sem falusi, mert óriási nagy utat tett meg az autodidaxis terén, s valóban egyenrangú volt, legalább életfelfogásában, anyám tanár testvérel s rokonaival.”¹¹

A család anyai ágának meg szinte alig van köze a szorosabb értelemben vett szatmári, csécsői népnyelvhez. Hiszen „ahogy Nyilas Katalin, ugyanúgy a lánya is Petneházán tanulta meg a nagy életet Veróni néninek, az öt-ezer holdas Szegedynének a házában”.¹² Már felnőtt fiatal lányként került a csécsői parókiára „de ez a lelkészlak aztán igazán sziget a községben, idegenek szigete.”¹³ Nagyon valószínű, hogy ez a fiatal úrilány tudatosan törekedett választékosabb beszédre a helybeli rangjához illően. „Erzsi meg csakugyan olyan művelt volt, hogy mindenkivel egyformán tudott beszélni, nem úgy, mint az öccse, aki meg faragatlannak érezte magát az úrilányok mellett.”¹⁴

Az egykori paplány mint családanya háztartási, nevelési ügyekben abszolút tekintély volt. MÓRICZ VIRÁG szavaival: „veszedelmes uralkodó volt a maga édesmészes modorával, büszkeséget, gőgöt, kegyetlenséget, úri jellemet parancsolt.”¹⁵ Bizonyára tudatosan törekedett arra is, hogy gyermekeit ne a legközönségesebb paraszti beszédre, hanem a maga csiszoltabb kiejtésére kapassa rá. Erre enged következtetni MÓRICZ MIKLÓS megjegyzése, amely szerint bátyja, Zsigmond „Itt tanult meg beszélni [ti. Csécsén], az édesanyja száján tovább nemesedett, szép magyar szóval”.¹⁶

Mindezekhez még azt is hozzávehetjük, hogy a család legközelebbi baráti köre már Csécsén sem annyira parasztkból, mint inkább a papeány háziaszszonynak és édesanyjának rokonságából, iskolázott ismerőseiből verbuválódott.

A kis Móricz Zsigmond alig öt éves volt, amikor már el is került Csécséről. Igaz, egyelőre csak a szomszédos Istvándiba. A falu nyelvi hatásán azonban már itt kívülrekedt. Maga írta: „Itt egyszerre a falun kívül letem magam. Többet paraszttal nem érintkeztem. Két évig éltem Laci bátyáméknál, Istvándiban, egyetlen egyszer sem történt meg, hogy parasztember vagy asszony, vagy lány szót szólott volna hozzám. Úgy tiltottak tőlük, mint a rühes kutyák-

¹¹ Vö. Nyugat, 1933. I, 80.; én ritkítottam.

¹² MÓRICZ MIKLÓS, i. m. 36.; én ritkítottam. — Petneháza a régi Szatmár megye legnyugatibb csücskében volt, légvonalban is legalább 50 km Csécsétől.

¹³ Uo. 13.; én ritkítottam.

¹⁴ Uo. 51—2.

¹⁵ MÓRICZ VIRÁG, Apám regénye. Bp., 1963. 15.

¹⁶ MÓRICZ MIKLÓS, i. m. 13.; én ritkítottam. Vö. még: DÉNES SZILÁRD: Adatok Móricz Zsigmond írói nyelvének kialakulásához. Magyar Nyelvőr 77 (1953): 179—82.

tól... egyetlen egyszer sem vittek el parasztházba, s ők hozzánk már csak azért sem jöhettek, mert nem volt udvar.”¹⁷

Az iskolával, amelynek a gyermek alakuló nyelvére olyan nagy hatása van, már nem Szatmárban, hanem a szabolcsi Prügyön ismerkedett meg. Nagyon valószínű, hogy *t*-zve beszélő iskolatársainál már ekkor jóval erősebb hatással voltak rá a betűk: ezek édesanyja addigi nyelvének mintegy folytatóiként irányították nyelvi fejlődését. Prügy után pedig már a debreceni, sárospataki, kisújszállási évek következtek, egyre több könyvnyelvi hatással, iskolázott társasággal, egyre kevesebb népnyelvi érintkezéssel.

Móricz származási kettősségét NAGY PÉTER így összegezi: „Származása, neveltetése következtében mindig valahogy középuton érezte magát: apja a parasztsághoz, s a feudális kötöttségek ellen, a kapitalista fejlődésért egyéni utakon harcoló paraszt ősohöz kötötte őt erős szállal, de — különösen fejlődése első periódusában — a vélt bárói ősökre büszke, művelt és szívós lecsúszott papleány legalább ilyen erős kötelékkel kötötte őt a «középosztály»-hoz, az uralkodó osztályt kiszolgáló, azt csodáló és annak érdekeit védő értelmiséghez.”¹⁸

A fenti körülmények mérlegelése alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a szatmári, csécei nyelvjárás nemhogy nem rögzídhett bele mindenestől Móricz gyermekkori tudatába, hanem akár véglegesen ki is törölhető volt belőle. A családon belüli nyelvi hatás, a gyakran változó lakóhely és a gyermek, illetőleg ifjú Móriczot övező társadalmi környezet semmiképpen sem olthatta bele anyanyelvjárásként a szatmári tájnyelvet. Azok a tiszaháti ejtési sajátosságok, amelyek a későbbi Móricz kiejtését színezték, minden valószínűség szerint nem a csécei gyermekévekben felszívott népnyelvi elemek folyamatos továbbéléséből származnak. A szatmári tájnyelvre vonatkozó gyermekkori emlékek csak azáltal váltak Móricz egyéni és írói nyelvének alapvető összetevőivé, hogy később egy sajátos sorsfordulat feltámasztotta, megéleveníttette őket.

Móricz „népköltési gyűjtő” korszakának jelentősége

A sorsfordulat a „népköltési gyűjtő” korszakban következett be, 1903 és 1906 között. Móricz — mint köztudomású — akkor már Budapesten élt, írói, vagy inkább költői önérettel keresve az önkifejezés formáit, s olykor, a várt sikerek elmaradása miatt, a megélhetés filléres lehetőségeit is. Ilyen szükség vállaltatta el vele a Kisfaludy Társaság népdalgyűjtő ösztöndíját — legalábbis első ízben. Az újabb kutatók egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak ezeknek a gyűjtő utaknak, ahogyan — évtizedek múlva — maga Móricz is.

¹⁷ MÓRICZ MIKLÓS, i. m. 104. idézi.

¹⁸ NAGY PÉTER, i. m. 17—8.

„Bejártam szülőföldem kedves tájait — mondta 1931-ben egy előadásban —, valami harminc falut, s összeírtam azokat a nótákat és meséket, amiket még abban az időben össze lehetett szedni. Voltaképpen akkor ismertem meg a falut és a falu népét. Igaz, hogy tizenegy éves koromig falun éltem a szüleimmel, de csak ezek a gyűjtőutak nyitották ki előttem a földműves nép lelkét... Már akkor jobban érdekelt a népdalnál maga a nép, s az életükről számtalan jegyzetet csináltam. Ezekből a feljegyzésekből vagy inkább az akkor szerzett élettapasztalatokból lettek tíz év múlva a regényeim.”¹⁹

Ezeken a szatmári utakon azonban — véleményünk szerint — nemcsak Móricz írói sorsa dőlt el, nemcsak a nép melletti emberi, írói elkötelezettsége jegecesedett ki, nemcsak az „életanyag” feltarisznyálása történt meg. Ekkor alakult ki látásmódja, realista ábrázolása, a szó, a beszéd jellemző eszközként való felismerése; végső soron nyelve és művészi stílusa is. Ekkor vált „figyelő emberré”, „életolvasóvá”; itt szokott rá a szüntelen jegyzetkészítésre, emberi esetek, sorsok, jellemelek, nyelvi megnyilatkozások örökös gyorsfényképezésére.

Hogy az ekkor készült feljegyzések milyen arányban, mennyire híven kerültek be műveibe — nem tudjuk.²⁰ Öccse szerint „Mindig kezében, de legalábbis a zsebében volt a jegyzőnotesze... De jegyzeteit sohasem vette elő — élményből írt.”²¹ Viszont arról is tudunk, hogy egyszer a Magyar Nyelvőrben megjelent népnyelvi közlést épített be szó szerint egyik művébe.²² A Csibe novellák kapcsán ő maga írta: „Már kb. 1500 oldal jegyzetem van. S amiket mond oly remek, hogy eddig 28 novellám jelent meg abból, amit majdnem szó szerint írtam le az ő előadásából.”²³ Mindenesetre: a szatmári feljegyzések megérdemelnék az alaposabb figyelmet, irodalmárok és nyelvészek részéről egyaránt.

A szatmári utakat kitűnően értékeli MÓRICZ MIKLÓS: „Kezdi újra átélni a falut, kezdi feltámasztani önmagában a régi-régi múltat, a múltból megmaradt, addig szunnyadó, vagy alapérzésekké olvadt képeket.”²⁴ Ez minden bizonnyal Móricz nyelvére, „anya-nyelvjárására”, egyéni és írói beszédstílusára is igaz. Az írói ambícióktól felfokozott fogékonyság a kifejezési módok iránt, meg az ösztöndíj ellenében beszolgáltatandó jegyzőfüzetek vezetésének fegyelme csaptak itt össze, vagy segítették egymást, váltakozva. Valójában ekkor vált vérévé a szatmári nép nyelve. A tudat legmélyén, a boldog gyermekkor emlékeként visszamaradt csécsei nyelvi ízek a gyors folyamatnak csak katalizáto-

¹⁹ MÓRICZ VIRÁG, i. h. idézi; az én kiemelésem. Vö. még: Uő: Magyar Nyelvőr 73 (1949): 182; DÉNES SZILÁRD: uo. 288-92; stb.

²⁰ Népköltési gyűjtőútajairól, a gyűjtőfüzetekről legrészletesebben CZINE MIHÁLY idézett munkájában olvashatunk: 151—97; 551—8.

²¹ MÓRICZ MIKLÓS, i. m. 169.; én ritkítottam.

²² Vö. DÉNES SZILÁRD: A Nyelvőr népnyelvi közleményei egy plágiumperben. Magyar Nyelvőr 75 (1951): 21—5.

²³ CSANAK DÓRA szerk., Móricz Zsigmond levelei. Bp., 1963, II, 249.; én ritkítottam.

²⁴ MÓRICZ MIKLÓS, i. m.

rai lehettek: Móricz nem egy község nyelvjárását tanulta el, hanem az egész vidék tájnyelvi kincsét szívta magába.

Nyelvi szempontból az sem közömbös, hogy a gyűjtőutak anyagával Pesten is sokat kellett foglalkoznia: rendezni, letisztázni és a társaság számára összeállítani. 1907-ben pedig avval folytatódott kapcsolata a szatmári területtel, hogy a megyei monográfia munkatársaként órá bízta a néprajzi és népnyelvi áttekintés megírását.²⁵ Vállalkozása különösen azért értékes, mert alapos képet fest a lakosság nemzetiségi, vallási, foglalkozási megoszlásáról, valamint életmódjáról, tárgyi és szellemi néprajzáról. A népnyelvre vonatkozó megfigyelései közt igen sok érdekeset, újszerűt találunk. Természetes, hogy — fonetikailag nem lévén kellően iskolázott — a hallott kiejtési sajátosságokat fonetikus jelekkel kevésbé tudta tükröztetni; így tanulmányában „a hangjelölések nem megbízhatók”.²⁶ Nagy kár, hogy terve, mely szerint népköltési útjaira fonográfot visz magával, nem realizálódhatott.²⁷ Ez a terv mindenesetre egyszerre bizonyítja modern felfogását és az élet, a nyelvi realitás rögzítésére való törekvését.

A népköltési gyűjtőutak tehát egészen mást, de sokkalta többet hoztak Móricz életében, mint aminek indultak. „Költő akart lenni, a magyar ritmust tanulta a magyar néptől”²⁸ — írta róla MÓRICZ VIRÁG. És helyette egész életre szóló írói programot, látásmódot, stílust és anyanyelvet gyűjtött. Joggal írta öccse: „A fiatal Móricznak két nagy meglepetése van a magyar irodalom számára. Az egyik az otthon nyelve, a másik az otthon alakjainak világa”.²⁹ — Mindkettőt a szatmári néptől „gyűjtötte”.

A szülőföld tájnyelvének értékelése — Móricz nyelvi lokálpatriotizmusa

Semmi sem természetesebb, mint az, hogy a szatmári tájnyelvet Móricz — részben a kisgyermekkori csécei emlékek, részben a népköltési gyűjtőutak élményeinek hatására — a magyar nyelv legszebb változatának érezte. „Maga az a név, hogy Cséce, mindig úgy hat rám, mint valami ízes, friss gyümölcs, cuppant az ember, csettint és nevet. Cséce. Mennyire örülök, hogy ezt a bájos falut kaptam szülőföldnek”.³⁰ A boldog gyermekkor, az „elveszett paradicsom” emléke ez. Megmagyarázza, mért érzi csúnyának a prügyi nyelvjárást, amikor gyermekként oda kerül. A prügyi parasztember megkóstoltatja vele a cukorrépat: „Nem jó? — Nem. — Maj jó lesz. Cúkor lesz. — . . . Úgy mondta

²⁵ MÓRICZ ZSIGMOND: Szatmár vármegye népe. BOROVSZKY SAMU szerk., Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár megye. Bp., é. n. (1908), 256—77.

²⁶ DÉNES SZILÁRD: Móricz Zsigmond nyelvjárástanulmánya. Magyar Nyelvőr 73 (1949): 288—92.

²⁷ Vö. CSANAK DÓRA, i. m. I, 76; 329.

²⁸ MÓRICZ VIRÁG, Apám regénye. 58.

²⁹ MÓRICZ MIKLÓS, i. m. 445.

³⁰ MÓRICZ ZSIGMOND, Életem regénye. Bp., 126.

cúkor, s én ezen elbámultam. Cúkor? Mi úgy mondtuk cukor”³¹; „... ez a bácsi úgy beszél velem, mintha én is valami felnőtt volnék. Csak olyan furcsán beszél, alig lehet kitalálni, mit mond: nem beszél olyan tisztán, mint Csécsén, ahol azt mondják, hogy *szépen beszél; ha szekervel megy a zember*. Ez úgy ejti, *szípen beszil*, — nagyon csúnya...”³²

Kérdés lehet, hogy a fenti idézetből mennyi a gyermekkori emlék, és mennyi az ötven évvel későbbi utólagos beleérzés. Az viszont kétségtelen, hogy a népköltési gyűjtőutak idején már ismételen az ország legtisztábban beszélő népének nevezi e vidék lakosságát. A monográfiában például ezt írja: „A szamosparti, sűrűn rakott kis falvakban az országnak talán legtisztábban beszélő népe lakik. Nincsenek diphthongusok, kettős magánhangzók, melyek a Dunántúlt, főleg Göcsej nyelvét oly különössé teszik...”³³ — Nyelvészetileg persze nincs igaza a diphthongusok dolgában, de ez későbbi probléma. Érdeme viszont, hogy tanulmányában a megye tájnyelvének tagolódására is rámutatott, s ebben megelőzte a hivatásos nyelvészeket: „A Szamostól délre, a Nyírség felé s Bihar felé mind erősebbé lesz az *i-ző* kiejtés s ezzel a szabolcsi nyelvjárás többi sajátága... Viszont északra, a tiszaháti jellemző *é* hang uralkodik... a leg-erősebben *é-ző* falukban gyakran mondják ugyanazt a szót, kivált az öregebbek, *ié*-nek... A vármegye északi-nyugati sarkában... az egész vármegyétől elütő palóczos nyelven beszélnek.”³⁴

A „tisztá magyarság” eszméje érett írói bölcsességgel tükröződik az Életem regénye egyik visszaemlékezésében: „Erdősi Sylvester óta mi adtuk a magyar nyelv gerincét s színét az irodalomnak. Az iskolában a mi nyelvünket tanulták meg a más dialektust beszélők. S erre igen büszkék voltunk mi Szatmár megyeiek. — Rákosi Jenő, amikor első írásomat elvittem hozzá, nagyon dicsérte a nyelvét: — Hova való, barátom? Szépen ír magyarul! — Oda, ahol legtisztábban beszél a nép a magyar nyelvet. — Felragyog a szeme s felkiált az öregúr: — Somogyba? — Minden magyar író a saját szülőföldje nyelvét tartja a legszebbnek, ami különben összefüggésben van a magyar nemzeti önérzettel. A falu törvényében az objektív ítéletnek éppen úgy nincs helye, mint a Bibliában”³⁵

Szatmárban járva ma is tapasztalhatjuk, hogy az itteni nép a maga beszédmódját a legtisztább magyarság zsinórmértékének tartja. Az iskolázottak nyelvi önérzetét az a tudat táplálja, hogy ezen a nyelven beszélt és írt Szilveszter János, Károlyi Gáspár, Tóthfalusi Kis Miklós, Dévai Bíró Mátyás; a XIX—XX. század nagy írói, tudósai közül pedig Kölcsey Ferenc, Kaffka Margit, Tersánszky Józsi Jenő, Zalka Máté, Dzsida Jenő, Vasvári Pál, Acsády Ignác,

³¹ Uo. 307.

³² Az *é* betű semmiképpen se hiteles tükröztetője a szóban forgó, a köznyelvi *é* hangok egy része helyén ejtett tájnyelvi hangnak, amely *é* és *i* közötti hosszú hang vagy *ié* típusú kettőshangzó.

³³ I. m. 267; vö. még: CSANAK DÓRA, i. m. I, 78—9.

³⁴ I. m. 268.

³⁵ Életem regénye 145.

Csűry Bálint stb., és nem utolsósorban Móricz Zsigmond.³⁶ Bizonyára sokuknak része van benne, hogy e tájnyelv számos jelensége, szava, képe, fordulata bekerült az irodalmi nyelv normájába. Az azonban, amit olykor még mai szerzőktől is olvashatunk, hogy ez a nyelvjárás „ejtésében alig tér el az irodalmiétól, csak a nyelvet színesítő *é*-ket formálja sokkal változatosabban”³⁷ — nyilván csak a szeretet és lelkesedés diktálta túlzás. Egy pillantás az országos nyelv-atlasz bármelyik térképlapjára meggyőzhet bennünket arról, hogy ez a nyelvterület nem kevesebb táji sajátosságot hordoz, mint a többi. Az itteni embert éppúgy elámulja kiejtése, beszédmódja, mint az *i*-ző debrecenit, az *ö*-ző szegedit, vagy a dunántúli, palóc nyelvjárásban beszélőket.

Móricz Monográfia-beli tanulmányának van még egy fontos pontja, amelyre fel kell hívni a figyelmet: „Legfőbb és legértékesebb sajátossága ennek a nyelvnek a rendkívül eredeti és ízes kifejezés mód, ami már magasabb lelki munka, mint a tisztán nyelvkülsőségek. Ez a népnek igazi lelkét, szikrázó humorát, minden egyes mondatban valami eredeti, egyéni vagy általános izletességét tükrözi. Csupa kép, hasonlat, személyesítés s magasabb poétikai figurák rajzanak beszédjében.”³⁸ — A hangzó nyelv mögötti belső sajátosságok felismerése, a fordulatok, szerkezetek, stilisztikai képek előtérbe helyezése, a nyelvi formáknak és lelki tartalmaknak kölcsönhatásukban való vizsgálata olyan felfedezések, amelyek már az írói felhasználás szándékáról árulkodnak.

Fejlődő elvek, változó írói gyakorlat

Azok a tanulmányok, amelyek Móricz műveinek tájnyelvi elemeit vizsgálják, meglehetősen gyakran esnek az általánosítás hibájába: egy-egy kijelentés alapján általánosítják az író felfogását, illetőleg egy-egy mű alapján a gyakorlatát. Pedig mind az író felfogása, mind gyakorlata folyamatosan változott, fejlődött idővel.

Stílusa alakulásának legkorábbi korszakáról így írt: „Úgy tizenhét éves korom táján kezdtem figyelni az emberek előadásmódját. . . Első megfigyeléseim persze olyanok voltak, hogy van aki hadar, van aki vontatottan beszél. Vannak nyelvhibások, ezeket könnyű jellemezni. Vannak akik dialektusban beszélnek. . . De ez még mindig csak külsőség volt.”³⁹ A szatmári utakon, mint láttuk, ezen a korszakon már túlfejlődött.

Még tudatosabb a húszas évek végén írt alábbi gondolata: „A magyar nyelvben sok tájszólást jegyeztek már le, minden vidéknek megvan a maga

³⁶ Vö. CZINE MIHÁLY, i. m. 163 kk.

³⁷ CZINE MIHÁLY, i. h.

³⁸ I. m. 268.

³⁹ Id.: VARGHA KÁLMÁN, Móricz Zsigmond alkotásai és vallomásai tükrében. Bp., 1967. 194—5.

hangzómuзикája, beszéd színezése. De van egy belső tájnyelv is, egy stilisztikai, amely minden társadalmi osztálynál más, minden műveltségi rétegnél, sőt minden fajilag idegen nyelvbefolyásnak kitett vidék s klasszis ajkán határozottan más.”⁴⁰ Itt már nemcsak a tájnyelvek eltérő színeiről, nemcsak az ezek fölé helyezett, lelkialkatot tükröztető beszédmódokról van szó. Felismeri Móricz a szociális dialektusokat, a nyelv társadalmi osztályok szerinti eltéréseit is, sőt, azt is, hogy mind a földrajzi, mind a szociológiai eltéréseket keresztezheti idegen nyelvi hatás is.

Így érlelődik a dialektus felhasználása Móricz művészetében tudatos stilisztikumká. A szatmári utakon kezdődött a beszédmód és a jellem, a lelkiállapot összefüggéseinek felismerése. Ezt követte a figyelő és jegyzetelő ember országjárásai során a földrajzi eltérések tudatosulása, s egyben a szatmári színek abszolutizálásának visszaszorulása. Végül pedig a társadalmi osztályok és problémák megismerése során a nyelvi eltéréseknek immár egyéniséget és társadalmi helyzetet is kifejező stilisztikumká tudatosulása.

Ezt a fejlődési vonalat nyomon kísérhetjük Móricz műveiben is. Most csak néhány utalást erre! — Az 1910-ben keletkezett *Sári bíró* szinte hemzseg a nyelvjárásiaságoiktól. Nyilvánvaló, hogy benne még a népnyelvi gyűjtő közeli élményei tobzódnak szinte naturalista közvetlenségben. Tudjuk egyébként, hogy Móricz az Elek Ilona értekezésének egyik példányába ilyen bejegyzést tett: „A Sári bíró legközelebbi kiadásában tisztán és teljesen ki akarom dolgozni a szabolcsi Nyírség fonetikus pontosságú kiejtését”.⁴¹ Erre szerencsére nem került sor. Mégis, az e korszakban írt műveinek paraszti témáiban elég nagy arányú a tájnyelvi hatás ahhoz, hogy az olvasó elsődleges jellemző eszköznek érezze, s a kritika megsokallja.

Később, különösen a húszas évektől Móricz stílusa — több kutató egybehangzó véleménye szerint — letisztul, egyszerűsödik, jobban igazodik a művészi célhoz.⁴² Ennek során a tájnyelvi elemek burjánzása is visszacsökken, megritkul. Továbbra is megmarad azonban ott, ahol a téma indokolja: falusi környezetben játszódó művek szereplőinek jellemző eszközeként. De rendszerint csak a dialógusokban. Ezt tapasztaljuk még a harmincas évek első felében írt munkákban is.

Érdekes felfogásmódosulásról értesülünk viszont abból a levélváltásból, amely a „Rózsa Sándor” írásakor Móricz és a regény nyelvét „szögediesítő” Bálint Sándor közt lezajlott. Még 1940 júliusában ezt írta az író: „Kedves Barátom, itt küldök egy külön példányt a Rózsa Sándorból s arra kérek, hogy mire megérkezem, korrigáld ki szögedi hangokra átkottázva a dialógusokat.”⁴³

⁴⁰ Móricz Zsigmond hagyatékából. Új Magyar Múzeum 4. Bp., 1960. 199.

⁴¹ Vö. PÉTER LÁSZLÓ, A „Rózsa Sándor” nyelvéről. Tiszatáj 1952: 153.

⁴² Vö. NAGY PÉTER, i. m. 248; HERCZEG GYULA: Magyar Nyelvőr 81 (1957): 61—73; 82 (1958): 67; FÁBIÁN ISTVÁN: uo.: 83 (1959): 293; stb.

⁴³ CSANAK DÓRA, i. m. II, 337.; én ritkítottam.

— Úgy látszik azonban, hogy Bálinték nemcsak a dialógusokat kottázták át. Móricz egy későbbi levelében ezt találjuk: „levelükben . . . van egy igen érdekes elárulás: az, hogy a gondolati szöveget is áttették népi hangnembe, s ez nekem nagyon tetszik, sajnálom, hogy nem küldtem el ezt is előre. De ide-teszem most korrigálatlan szövegben. . . Arra kérem az Olvasót [ti. Bálint Sándort vagy a feleségét], hogy csak azokat az oldalakat korrigálja, amelyeken Maradék Pálnak van valami gondolata. Azt tudniillik át lehet tenni itt is táj-színbe.”⁴⁴ Figyelemre méltó distinctio, hogy az engedmény csak egy lépés, és nagyon logikus, meggondolt: aki tájnyelvben beszél, attól természetes, hogy gondolatai is ilyen nyelvi formában születnek meg, s jelennek meg az olvasó szeme előtt.

A szegedi sajtóságokra vonatkozik, de Móricz általános, mélyen tudatos felfogását tükrözi egy másik levélrészlet is: „Rózsa Sándor mégse beszélhet debreceni dialektusban, s vettem magamnak azt a lelkiismeretességet és fárad-ságot, hogy egy kicsit színesítsem az őzessel [!] a képet. De ne gondolja, hogy azt ambicionálom, hogy tökéletes legyen. Én csak színt keresek. A lénye-get soha el nem érhetem, minden tájnyelvnek a hangszín csak egyik és pedig a legkisebb, bár legfeltűnőbb jellemvonása. Maga a gondolkodás formája, a szavak kincstára, a szólásmondások és az agytekervények [sic!] csak annak ál-lanak rendelkezésére, aki benne született. Ha én Szegeden születtem volna ősi szegediektől és ott nőttek volna fel, akkor tudnám a nyelvet. De így csak a magyart, az emberit és mindnyájunkkal közöset akarom.”⁴⁵

Ennél pontosabb, tudatosabb, tisztább összefoglalást nem kívánhatunk. Az író készen adja a normát, amihez a megvalósítást mérnünk kell. S hogy ez az álláspont mennyire helyes, bizonyítja az a vita, amely az ötvenes években a táj-nyelvi elemek irodalmi felhasználásáról folyóiratainkban lezajlott.⁴⁶

Azt mondhatjuk tehát: Móricz felfogása a tájnyelv lényeges és külsőleges jegyeiről, illetőleg azok szépírói felhasználásáról folyamatosan fejlődött — bizonyára párhuzamosan népnyelvi ismereteinek bővülésével. A kezdeti ri-kító, olykor naturalista túlzások később lehiggadtak, elvszerűen és tudatosan adagolta a népnyelv színeit, úgy, hogy egyrészt segítse a környezet és jellem hiteles ábrázolását, de ne sértse a mindenkiben közös emberi rezonancia ki-alakulását. A húszas évektől kezdve már a nagyvonalú esetkezelés jellemzi: nem a hangzó külsőségek visszaadására, hanem csak „színek” megvillantására törekszik a dialógusokban, majd a gondolati szövegekben. Mindig többre becsülte az észjárást, a gondolatformák, fordulatok, pregnáns kifejezések, sajátos jelentésmódosulások, találó tájszók alkalmazását a hangzás szolgálai követésénél.

⁴⁴ Uo. 393.; én ritkítottam.

⁴⁵ Uo. 431.; az én kiemelésem.

⁴⁶ Vö. VERES PÉTER: Csillag 1950. febr.; DEME LÁSZLÓ: Magyar Nyelvőr 75 (1951): 33—42; stb. A vita bibliográfiájához 1. még: PÉTER LÁSZLÓ: i. m. 161; SEBESTYÉN ÁRPÁD: Magyar Nyelv 57 (1961): 257.

A Móricz stílusával foglalkozó tanulmányok között előkelő helyet foglal el HERCZEG GYULÁnak a *Stiliztikai Tanulmányok* c. kötetben megjelent munkája.⁴⁷ Mint Elek Ilona óta szinte mindenki, Herczeg is elismeri, hogy „Móricznak az élőbeszéd visszaadására való törekvése az az alap, amelyből ki kell indulnunk, hogy stílusát meghatározhassuk.”⁴⁸ Meggyőzően mutatja be, hogy a hagyományos írói előadás, külső leírás (*oratio obliqua*), illetőleg a szereplő beszéltetése (*oratio recta*) mellett az író új stilisztikai formát is alkalmaz: „Harmadik, új közlésmódot hoz létre, melynek neve vagy *látszólag egyenes beszéd*, vagy *szabad függő beszéd*, vagy *átképzeléses előadás* (franciául *style indirect libre*).”⁴⁹ Ennek lényege, hogy az író formailag kívülről ábrázolja a szereplőt, harmadik személyben beszél róla, de tartalmilag annak lelkiállapotába helyezkedik, és annak szubjektív indulatoktól fűtött, személyes érzésektől befolyásolt gondolatait adja elő, rendszerint valamilyen belső monológ gyanánt. Nagy haszna ennek az ábrázolásmódnak, hogy így egyszerre lehet kívülről és belülről láttatni, éreztetni a szereplő jellemét, törekvéseit, anélkül, hogy az író hosszadalmas narrátorszövegre kényszerülne.

Herczeg e stílus eszköz tanulmányozásának szenteli munkája nagyobb részét: bemutatja, milyen szereplők, helyzetek, lelkiállapotok esetén él Móricz evvel a módszerrel. Természetesen a jelenséget nem ő fedezte fel Móricz nyelvében: DÉNES SZILÁRD már 1911-ben ezt írta: „Sokszor úgy érezzük, mintha a jellemző szavakat is a jellemzett szájából hallanók. Máskor pedig úgy tetszik, mintha az író sehol sem volna jelen. . . Ha nem cselekszenek is, mintegy hangoosan gondolkodnak.”⁵⁰

Ez a stilisztikai fogás arra is kitűnő módot ad az írónak, hogy a szereplők gondolatformáit a legközvetlenebbül ábrázolja: önmagunkkal szemben nem kell fékezni indulatainkat, ha nem másokkal közöljük, nem kell precízen megszerkeszteni gondolatainkat; egy-egy szó, mondattöredék nem marad értelmetlen, hanem asszociációk tömegét idézi fel. Szinte úgy érezzük: születése pillanatában válunk a gondolat részeseivé, mintha kikapcsoltuk volna a közlés szándékával együtt magát a közlés eszközét, a formulákba fegyelmező nyelvet is. Látni való: mindez pontosan összevág azzal, amit Móricz a beszédmód magasabb lelki munkájáról mondott a népnyelvi gyűjtések során, sőt, annak tudatos stilisztikai felhasználása. De az ilyen átképzeléses előadás nemcsak a nagy érzelmi töltésű monológok, belső szorongások, meditációk megelevenítésére alkalmas, hanem még események affektív, dramatikus bemutatására is. Mindent a szereplő érzésén, látásán, nyelvén kapunk, s legtöbbször

⁴⁷ HERCZEG GYULA: Móricz Zsigmond stílusa. *Stiliztikai Tanulmányok*. Bp., 1961. 240—329.

⁴⁸ Uo. 241.

⁴⁹ Uo. 254. — E jelenséget „*oratio mixta*” néven tárgyalja a nyelvészeti szakirodalom. Vö. pl. SZABÓ LÁSZLÓ: *Nyelvtudományi Közlemények* 68 (1966): 429.

⁵⁰ DÉNES SZILÁRD: *Magyar Nyelvőr* 40 (1911): 257; PÉTER LÁSZLÓ: i. m. 156.

ször nem is tisztázzuk olvasás közben, hogy hol ér véget az író közlése, hol kezdődik a szereplő látása, gondolatsora, belső realitása.

Érdeme HERCZEG GYULÁnak, hogy tanulmánya során jelentős terjedelemben foglalkozik a tájnyelv használatának kérdéseivel Móricz műveiben.⁵¹ Véleményét már tanulmánya bevezetésében így előlegezi: „Bár a tájnyelv kérdése elég lényeges Móricz prózájában, . . . mégis Móricz Virágnak adunk igazat, aki a nyelvjárásoknak nem nagy jelentőséget tulajdonít Móricz munkáiban.”⁵² Azt természetesen Elek Ilona óta senki sem vitatja, hogy a tájnyelv Móricz műveiben tudatosan alkalmazott stilisztikum. Úgy érezzük azonban, hogy Herczeg, s több más kutató is, szinte mentegetni kívánják Móriczot, s az arra gyanús elemekről kétségbe vonják, hogy tájnyelvi lennének. Mintha a naturalizmus vagy provincializmus vádjától féltének a nagy író, noha erre semmi szükség sincsen.

Jelentős energiát áldoz például Herczeg arra, hogy bebizonyítsa: azok a kifejezések, amelyeket Elek Ilona 1911-ben Móricz által használt tájszóknak minősített, túlnyomó többségükben nem is tekinthetők tájszóknak. Közben persze arra kényszerül, hogy a tájszó fogalmát a szokásosnál szűkebbre szorítsa, kirekesztve az alak- vagy jelentés szerinti tájszókat: a köznyelvben is élő kifejezések tájilag színezett változatait.⁵³ Az ilyen színeket hajlamos inkább az úgynevezett nyelvjárási „koiné” körébe sorolni, vagy a Móricznál valóban nem ritka betűnépiesség rovására írni, mint például a *vót*, *vóna* típusú szóalakokat is. A nyelvjárási koiné fogalma szerintünk önmagában is nagyon vitatható: olyan népnyelvi sajátosságok, amelyek országszerte általánosak és mégis köznyelven kívüliek, norma alattiak, nehezen képzelhetők el.

Igen érdekesek Herczegnek azok a fejtegetései, amelyekben a tájnyelv használatának feltételeit és funkcióit elemzi. Bennünket azonban ezúttal inkább az érdekelne: milyen jellegű tájnyelvi sajátosságokat alkalmaz az író; milyen gyakran nyúl a külsőlegesnek ítélt hangzáshoz, a szavak tájszínű csoportjához, vagy a beszédmódot magasabb fokon tükröző szerkesztésformákhoz. Ezeket a kérdéseket legjobban úgy lehet tanulmányozni, ha egy konkrét mű teljes részletezésű elemzését kíséreljük meg.

Kétségtelen, hogy az ilyen vizsgálat nem könnyű. Lényegében külön kell választani minden szereplő nyelvét, s azon belül is a dialógusok anyagát elkülöníteni a gondolati szövegtől és átképzeléses előadástól. Természetesen minden szereplő nyelvétől függetlenül kell szemmel tartanunk magának az írónak, mint külső közlőnek nyelvi anyagát, narrátorszövegét. Vizsgálat közben arra kell törekednünk, hogy ha nem is minden nyelvi jelenséget kísérünk figyelemmel, legyenek minden nyelvi területre tartozó „kulcsjelenségek”, amelyekre nézve teljes adatgyűjtést végzünk, hogy belőlük statisztikai arányok kerekedjenek ki.

⁵¹ I. m. 291—315.

⁵² Uo. 241.; én ritkítottam.

⁵³ I. m. 310—3; vö. az értelmező szótár *tájszó* címszavával.

Külön kell kezelnünk a tájnyelvi jelenségeket és a betűnépiességet. Mindezeken túl egy ilyen vizsgálatnak az is elengedhetetlen feltétele, hogy a kiválasztott műben előkerülő tájnyelvi sajátosságokat kellő biztonsággal tudjuk felismerni és elkülöníteni nemcsak a köznyelvi, hanem a más területekről való elemektől is, tehát minden idegen sajátástól. Ez lényegében azt kívánja, hogy a műben ábrázolt tájnyelv anyanyelvjárásunk legyen. Ilyen meggondolások alapján próbálom az alábbiakban „A boldog ember” nyelvének nyelvjárási sajátosságait közelebbről szemügyre venni.

II. „A boldog ember” tájnyelviessége

A tájnyelv stílusesszövekként való felhasználásának tanulmányozására „A boldog ember” az egyik legalkalmasabb Móricz-mű. Kevés szereplővel dolgozik: gyakorlatilag kettővel, egyik Joó György, a másik az író. Párbeszédessé felépítésű: túlnyomó részben oratio recta. Jól elkülönül az „elhangzó” és a gondolati szöveg. Kevés benne az átképzeléses előadásmód, bár Joó György olykor idézi mások szavait, de azok leginkább falujabeliek. A cselekmény falun játszódik, s a műben reprezentált nyelvjárás mind Joó Györgynek, mind Móricznak szülőföldjét, a tiszaháti tájnyelvet idézi. Az előbbiekből világos, hogy minden magyar nyelvterület közül ezt ismerte legjobban Móricz. A vidék tájnyelvét magam is anyanyelvjárásom gyanánt ismerem: legtöbb jelenségről azonnal el tudom dönteni, hiteles-e vagy sem. Nem egy jelenségével tudományosan is foglalkoztam.

A regény tudatosan dokumentatív jellegű. Mint köztudomású, 1932-ben íródott, amikor a tájnyelvi elemek naturalista burjánzása már lehiggadt Móricz stílusában, de még nem vetődött fel tudatosan a gondolati szövegrészek nyelvjárási színezése, mint a Rózsa Sándor kapcsán. Mindezekon túl a mű Móricz legnagyobb és leghatásosabb alkotásai közé tartozik, ma is egyik legolvasottabb regénye. Igaz, ő azt írta: „Ez a könyv nem regény, ez valóság. . . Az író csak tolmácsa annak a kis világnak, amely önmaga szólal meg a nagy világ előtt: csöndesen, egyszerűen, de rejtett erők viharával a csöndje mögött.”⁵⁴ Ezek a szavak csak aláhúzzák az író törekvését a realitás minél tökéletesebb ábrázolására.

Arra természetesen nem vállalkozhatom, hogy a regényt teljes egészében feldolgozzam. A mű terjedelmének mintegy nyolcadrészét, 10–12 százalékát vettem tüzetesen szemügyre, kb. 100 000 „n” terjedelmet, valamivel többet két normálívnél. A reprezentatív szöveg fele-fele arányban a regény elejéről és

⁵⁴ Idézi NAGY PÉTER a mű Olcsó Könyvtár sorozatban megjelent kiadásának utószavában. (Bp., 1961., II, 215). A továbbiakban ezt a kiadást használjuk.

végéről való.⁵⁵ Ezt azért éreztem szükségesnek, mert a mű először folytatásokban jelent meg, tehát írása hosszabb időn át húzódott, s ebből esetleg a tájnyelvi elemek felhasználásában is különbségek adódhattak volna. Azt is fontosnak tartottam, hogy a vizsgálatba bekerüljön a kerettörténet szövege: Joó György első és befejező pesti látogatása. Ezek a szövegrészek adtak ugyanis módot arra, hogy az író narrátorszövegét nagyobb mennyiségben vizsgálhassam, mint a cselekmény menetében, ahol ilyen jóval kisebb arányban fordul elő.

„Fennhangon szóló élőbeszéd . . .”

Nincs terünk, hogy összegyűjtsük, mennyi méltatást írtak már e regény nyelvéről. Ha igaz általában, hogy Móricz stílusa az élőbeszéd oldaláról közelelhető meg, elsősorban erre a műre igaz. „Ellenállhatatlan varázsát éppen az adja, hogy úgy folyik, . . . mint maga az édes élőbeszéd” — írta róla NAGY PÉTER.⁵⁶ Láttuk, éppen e mű nyelvének megítélése váltott ki ellenvéleményt is, amelyet azonban a szerző nem fogadott el. Hasonlóan fogalmaz a regény 1961-es kiadásának utószavában is: „. . . az a szinte fennhangon szóló élőbeszéd, melyet az író látszólag csak lekottázott, közel sem valamiféle pontos, gyorsírással lejegyzés, hanem a tiszaháti paraszti beszéd magasrendű irodalmi párlata”.⁵⁷

Herczeg Gyula a stílus funkciója oldaláról közelíti meg a kérdést: „Nem vetették még fel azt a jelentős problémát, hogy lehet az, hogy ez a regény hangtanilag nem élesen tájszólásos jellegű. Pedig a szereplő egy tiszaháti kisparaszt, aki az íróval azonos nyelvjárást beszél. Miért szorította le Móricz a hangtani tükröződést, azt mondhatnánk, a minimumra, míg a hasonlóan szülőföldi eredetű [sic!] *Sári bíró*ban mintegy a maximálisra engedte felszökni? Az ok a témaválasztás különbözőségében keresendő. Joó György története Móricz számára az egész magyarság szempontjából alapvető fontosságú. A hangtani sallangok gyengítenék a tartalomközlést, és az olvasó nem tudná a lényegét összeszedetten megfigyelni. A *Sári bíró* vígjáték, a nyelvjárási sajátságok, bár jellemeznek, mégis a komikus hatás növekedését is előmozdítják. A *boldog ember* szépirodalomba öltöztetett szociológia, és ez sallangmentes nyelvet kíván . . . az általános emberi mondanivaló legyűrte a paraszti jellemzés megkívánta tájnyelvi használatot.”⁵⁸

Ez az okfejtés logikusnak látszik. Azt sem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a *Sári bírót* és *A boldog embert* több mint két évtized választja el, ami alatt nagyot fejlődött Móricz felfogása a tájnyelv kérdésében.

⁵⁵ Mivel a használt kiadás két kötete újrainduló számozású, a 3—31 közötti utalások az első kötetre, a 187—213 közöttiek pedig a másodikra vonatkoznak.

⁵⁶ NAGY PÉTER, Móricz Zsigmond. 312.

⁵⁷ I. m. 215.

⁵⁸ Stíl. Tan. 306—7.; én ritkítottam.

Külön érdekes kérdés lehetne: vajon a maga korában és az író szándéka szerint lehetett-e a humor eszköze a Sári bíró nyelvjárásiassága? (Csak melleleg említem meg, hogy e vígjáték nem az író szülőföldjének tájnyelvét tükrözi, hiszen ott nyoma sincs az *i*-zésnek, amely a Sári bíróban a nyelvjárásiasság fő hordozója.)

„Hangtani sallangok” — vagy érzékletes színek?

Ezzel már meg is érkeztünk első nagyobb kérdéscsoportunkhoz: vajon valóban minimumra szorította-e, legyűrte-e Móricz a hangtani tájnyelvi sajátságokat A boldog ember nyelvében? Mint láttuk, a hangzást, a „hangzó-muzsikát” külsőleges sajtáságnak tekintette. De mint szint egyáltalán nem vetette meg! És ennek nemcsak elvi megfontolás a magyarázata, amelyet a Rózsa Sándor kapcsán idéztünk. Az érzékletes ábrázolásmód a legtermészetesebb módon következik Móricz rendkívüli átélő képességéből, életélvezéséből is. Komplex érzékelés, változatos érzékeltetés jellemezte egész életében.

Nyelvészeti hűségű szövegszínezésről persze szó sem lehet: láttuk, hogy ilyet még a Monográfiában sem tudott, és a Sári bíró esetében sem csinált Móricz. De az érzékeltetett színek közt is csak az szerepelhet, amely szint az író maga is érzékelt — és ez sem esik egybe teljesen a mai tudományos ismeretekkel. De még amit hallott, vagy használt is Móricz: nyomdatechnikailag sok sajtáság nehezen visszaadható lett volna, mert a köznyelvi helyesírás eszközeivel nem ábrázolható, külön fonetikai jeleket pedig a nagyközönségnek szánt szépirodalmi műben nem alkalmazhatott. Köztudomású, mennyi nehézséget okoz még napjainkban is a népmese-kötetek átírási problémája: úgy tükröztetni a népi kiejtést, hogy ne használjunk fonetikus jeleket, és ne zavarjuk a folyamatos olvasást. Móriczról szólva PÉTER LÁSZLÓ mutatta ki, hányféleképpen próbálta érzékeltetni az *el* igekötőben előforduló népnyelvi hosszú *ē* hangot: *eemöntem*, *évösz* (=elveszi), *e'pattan* (=elptattan), *együvök* (=eljövök), stb.⁵⁹

Nézzük, melyek azok a hangtani sajátságok, amelyek jellemzők ugyan a tiszaháti nyelvjárássra, mégsem találkozunk velük A boldog emberben! — Ilyen mindenekelőtt a diftongusok, kettős magánhangzók sora. Köztudott, hogy a köznyelvi *ó* és *ő* hangok helyén a vidék tájnyelvében szinte mindig *ou*, illetőleg *öü* diftongus van; az *é* helyén pedig két különböző típusú diftongus: *éi*, *ié* vagy ezek valamilyen változata. Láttuk, hogy Móricz népnyelvi tanulmányában csak e legutóbbi diftongus létezését ismerte el, azt is csak egy szűkebb területre. (Egyébként iskolázott emberek sincsenek mindig tudatában még saját kiejtésük nyelvjárásiasságának sem!) — Ezek alapján nem csodálkozhatunk rajta, hogy a vizsgált regényrészben diftongus úgyszólván nem fordul elő. Egyetlen, ritka

⁵⁹ Tiszatáj 1952: 157—8.

kivételként szolgáló példát találtam: „tessék írni belőle egy *sziep* regényt” ajánlja fel Joó György az írónak élete történetét (4).

Annál nagyobb mértékben használja fel színezésül Móricz az *l* hang kiéjtésével fellépő pótlónyúlást: *volt* ~ *vót*, *föld* ~ *főd* stb. Igaz, a nyelvjárásban *vout*, *föüd* hangzik, de az író inkább megmarad a köznyelvtől sem idegen *vót*, *főd* mellett. Az idevágó gyakoribb szavakból teljes adatgyűjtést végeztem:

Kulcsszó	Joó Gy. beszéde	Író beszéde	Író más szövege
volt, volna	43	8	6
<i>vót, vóna</i>	162	—	—
dolgozik, dolgot	2	2	4
<i>dógozik, dógot</i>	9	—	—
nyolc	3	1	—
<i>nyóc</i>	4	—	—
boldog	6	2	2
<i>bódog</i>	1	—	—
<i>bóldog (!)</i>	7	—	—
hold (terület)	5	1	—
<i>hód</i>	—	—	—
föld	7	2	3
<i>főd</i>	25	1	—
küld	5	1	—
<i>küd</i>	—	—	—

A táblázat szavait összesítve Joó György beszédében a köznyelvi és tájnyelvi változatok aránya: 71 : 208, a nyelvjárás tehát mintegy hetvenöt százalékos túlsúlyban van. Az író sem a dialógusokban, sem a narrátorszövegben nemigen használja a népi alakokat: egyetlen példa áll szemben 32 köznyelvi változattal. A *bóldog* szóalak nem keverék, a területen valóban élő változat. Feltűnő, hogy a területen általános *hód* és *küd* J. Gy. beszédében elő sem bukkan. Ugyanezt a hangtani szembenállást képviselik még a *gyümölcsös*, *felőtöztem*, *kóduš*, *zöd*, *ódal*, *tőt*, *leódtam*, *hónap*, *böcső*, *ócsó* szavak J. Gy. beszédében 14 adattal; velök szemben a köznyelvi *gyümölcsfa*, *szolgálójány* két adata áll.

Igen kis mértékben használja ki az író a nyelvjárásban gyakori zártabb magánhangzós formákat a szótövek terén. A *lú*, *kü*, típusból az *ő*, *ők* és az *ú*, *úk* aránya 10 : 10, azaz ötven százalékos J. Gy. beszédében. Az írónál előforduló egy-két adat a köznyelvi változat.

Feltűnő, hogy a magánhangzók időtartam-eltéréseit sem tartja érzékeltendő színnek Móricz. A nyelvjárás jellemzője a rövid magánhangzó a *tiz*, *husz*, *tüz*, *viz* típusú szavakban; de ezek mindig köznyelvi helyesírásúak.

Talán nyomdai okokból nem jelzi az *l, r, j* szótagzáró hangok előtti magánhangzónyúlást, ami e területen igen gyakori.

Esetenként még számos más hangszínbeli sajáttság villan meg Joó György beszédében. A zártabb magánhangzók jelentkezése a *csuda, csudálatos, megcsudál* néhány előfordulása. Az illabiális magánhangzók színesítik az ilyen szavakat: *firidni* (3×), *filit* (=fülét), *izen* (3×), *setét, esszeszedi, velek* (=velük), *kőjkek* (2×) *táncosném* (2×), stb. A nyiltabb véghangzójú *kila* szóalak 5 előfordulásával szemben a *kiló* csak egyszer jelentkezik J. Gy. szavaiban.

A mássalhangzók közül következetesen *j*-s alakban fordul elő a *jány* szóalak (14 adat). A *hív* ige alakjai is *hij* formájúak (6 adat). Ez a jelenség azonban már át is vezet bennünket a betűnépiesség néven ismert körbe, ami köztudomásúlag nem ritka Móricznál.⁶⁰ PÉTER LÁSZLÓ betűnépiességnek tekinti egyebek közt a *vót, vótak* írásmódot is, ezt azonban nem fogadhatjuk el.⁶¹ A betűnépiességet átmenetnek tekinthetjük a tájnyelvi és köznyelvi alakok között: az írásképnak a szabályostól eltérő volta tájnyelvinek, vulgárisnak tűnik, noha köznyelvi ejtémódot tükröz.

A vizsgált szövegben egyszer az író beszédében is előfordul betűnépiesség: *aggyon*. A többi adat mind J. Gy. beszédéből való: *komoj, mejjik, ojan, pájadvar; olá* (2×), *eccer* (5×), *mégeccer* (2×); *ucca, éccaka, eccóval; hajja, hajjuk, ájjak meg* (2×), *megájj* (3×), *üjjek le, gyógyujjon meg; asse* (2×), *igende*. Ez utóbbi típust PÉTER LÁSZLÓ már túlzásnak tekinti⁶² az egybeírás miatt. Megjegyezzük azonban, hogy ilyen csak ott fordul elő szövegünkben, ahol nem bontja meg a szólam hangsúlyegységét. Az előadás fordulópontja, így értelmi, érzelmi nyomaték is indokolja az *eccóval, igende* egybeírását.

„A szavak kincstára . . .”

MÓRICZ VIRÁG „Móricz Zsigmond szavai” című szép tanulmányában⁶³ olvashatjuk: „Egyetlen eszköze a szó volt. A kincsesbányája. Mérhetetlen szómennyiségre volt szüksége, minden eszközt felhasznált, hogy összeszedhesse. Elsősorban és állandóan az élőbeszédet leste. . . Könyveiben aláhúzogatta a szép fordulatokat. . . Megtanulta a régi levelekből a régi élőbeszédet. . . A betűk mögött kereste az élőbeszédet. . . Semmiben sem tudott úgy gyönyörködni, mint az őszinte szóban és indulatban. . .” — Mindezek bizonyítására keresve sem találhatnánk jobb példát A boldog embernél. Teljes elemében van itt a szatmári népnyelvi gyűjtő. Amikor Joó György felsorolja otthoni kiadásait, az író így medítál a regényben: „Az ember előtt összefolyik egy ilyen szegény

⁶⁰ Vö. HERCZEG: i. m. 299.

⁶¹ Tiszatáj 1952: 158.

⁶² Uo.

⁶³ Magyar Nyelvőr 73 (1949): 182—8.

élet. Távol van a mi életlehetőségeinktől. Mesében is érthetetlen szavak: legelőbér, járó jószág, »ötnyolcad élet«, »bocskorpénz«, »koca«, »kantartás«, »igényelt föld«, »papbér«, öt sorban tíz idegen fogalom, amit meg kell magyarázni. . . ezért nehéz a politikában is a kicsi kis emberek életével foglalkozni, mert a politikát olyan rétegek irányítják, amelyek alig ismerik a tömeg életét». ⁶⁴ E gondolatsor mögött nemcsak a regény, hanem szinte az egész írói hitvallás ott van kimondatlanul: ha a néptől idegen politikus uralkodó réteg nem ismeri és nem vállalja a kisemberek életének megjavítását, a művésznek, az írónak, a néptömeg ismerőjének kell kimondania, felmutatnia; kezdeményeznie a változtatást.

HERCZEG GYULA említett tanulmányában felülvizsgálja azt a tájszójegyzéket, amelyet Elek Ilona 1911-ben az író addigi műveiből összeállított. Arra az eredményre jut, hogy az ott szereplő szavak nagy része igazában nem is tekinthető tájszónak. ⁶⁵ Munkáját egy kissé fölösleges szerezcsenmosdatásnak érezzük. Elvileg is helytelenül, túlságosan szűken határolja körül a tájszó és népi szólás fogalmát — igaz, ebben DÖMÖTÖR SÁNDORra támaszkodik —, amikor a következő két kritériumot szabja: 1. jelentése a köznyelvet tudó magyar ember számára ismeretlen, és 2. csakis népszokással, a népnél előforduló hagyományos cselekményekkel magyarázható. ⁶⁶ A mai magyar nyelvjárástudomány sokkal tágabb meghatározást ad: tájszónak tekinti a köznyelvi szók sajátos hangtani eltérésekkel ejtett, vagy eltérő jelentésben használt helyi változatait is, akár csak a népi mesterségek szakkifejezéseit, beleértve a földművelését is. ⁶⁷ Hogy ilyen alapon bővelkedik-e Móricz nyelve tájszókban és népi szólásokban, azt valóban a jövő kutatásnak kell bizonyítania. De ha még annyira bővelkedne is, az stílusának értékéből semmit se vonna le.

Megítélésem szerint tájnyelvi színezetűnek kell tekintenünk az alábbi szavakat J. Gy. beszédében (a zárójelbe tett számjegy az adatok száma a vizsgált szövegben): *a* (mutatószó: „Nem sírt *a*, hanem énekelt. Szerelemyerek vót *a*”); *aligség* *alig*; *amék* (2); *avval* (=azután; mondatkezdő határozószóként: „*Avval* felállok, odamegyek hozzá”); *bagolykvékolás*; *beiktat* (=beszerződött inasnak); *berzseny* (=tojásfesték); *bódog*; *bóldog* (7); *bornyú*; *borozda* (6); *csatorászik*; *cserépcsep* (=kenderáztató rúd — 2); *csóré szegény*; *csuda*; *csudálatos*; *csupa merő víz*; *csutkányi*; *déllére*; *dógozik* (9); *e* (mutatószó, vö. *a*); *ehen e*; *élet* (=gabona); *estélig*; *esszeszed*; *evvel* (=ezután — 2); *fazok*; *fejércseléd*; *felad* (=feljelent); *félbehagy* (valakit =szakít vele); *felbuggyan* (=vízből a kender: felbukkan); *felcsigáz* (=adót: felemel); *feszt* (=folyton); *fil* (=fül); *firidni* (=fürödni — 3); *főd* (25); *gacsitójás*; *gányójányok* (2); *gör*

⁶⁴ I. m. 15—6.

⁶⁵ I. m. 310—3.

⁶⁶ Uo. 313.

⁶⁷ Vö. B. LŐRINCZY ÉVA: Magyar Nyelvjárások 1 (1951): 156—64; BENKŐ LORÁND: Nyelvjárástörténet. 1957. 105—8.

(=göröngy); *habarás* (=tej és búzaliszt keverék); *hasas* (=terhes — nő); *hasznavehetetlen* (=e kategóriába sorolt földtulajdon); *hibázik* (=hiányzik); *híj* (=hív — 6); *hogy* (=amikor: „Hogy hazajött. . .”); *hogy* (=mert: „Azér jöttem haza, *hogy* házasodni akarok”); *hun* (=hol — 5); *iktat* (=bemárt festékbe); *ír* (=fest tojást); *irégy* (2); *iszen, iszeng; izen* (3); *katlan* (=üstház); *kegyetlen* (=nagyon — 4); *kend* (9); *kerülő* (=mezőőr, szőlőcsősz — 8); *kerülőné; kila* (5); *kisbe; kishornyú; kiskocsis; kisül* (=kiderül; titok); *kisvég* (=a ház kert felé eső szobája); *köblös* (=területmérték — 3); *legénykedik* (=legényként él); *lehajít* (=lelök — 2); *lel* (=talál — 3); *lepadlásol; loncsos; má* (=már — 17); *magam-köttes* (=korombeli); *mái; mán* (=már — 55); *meddő* (=nem tejlő tehén); *meghajigál; meghisz* (=elhisz); *meghúz* (=kitép, kazalból szalmát); *megjelent* (=feljelent); *megkiált* (=rászól, megállít); *megmond* (=feljelent — 2); *megrak* (=megver); *mejj* (=mell); *mék* (=melyik); *mer* (=mert — 14); *mingyá, mingyán* (4); *mink* (4); *nagyvég* (=a ház utca felé eső szobája); *nécsak; Nyíridháza, nyíridházi; nyóc* (4); *odabe* (=bent); *odahaza* (=otthon — 2); *ólfedel; ólpallás; orca* (2); *ostoros-(gyerek);* (=kisbéres — 4); *oszt* (=asztán — 2); *osztán* (22); *őszön* (3); *pallás* (3); *peckás* (=fűtő); *peckáskodik; pítar; pucér; rétolya* (=létra); *róta* (=aratócsapat); *rudas* (=szalmarakás); *segétség* (segéderő, támasz); *semmitlen; setét; szaporája van* (=kiadós); *szeme köze* (=arca); *tag* (=tanyás birtoktest); *táncosné* (=báli partnernő — 2); *tanétó; tavaszon; tehen; tik* (=ti); *ű, űk* (10); *végigkorcol* vkin (=végigvág); *véle; velek; vincfa; vót, vóna* (162); *zszindely*.

Olykor az író beszédében vagy narrátorszövegében is előfordul tájszó: *leli* a szót; *szakmányba; stóla*; és még egy pár.

Néhány olyan kifejezése is van Joó Györgynek, amely egyéni teremtménynek tűnik fel, illetőleg amilyeneket a Magyar Nyelvőr századfordulón megjelent számaiban az „Amikor a nép úrasán beszél” címek alatt olvashatunk. Némelyikük a nyelvi humor eszközeinek fogható fel: *arculat* (=arc: „színtelen vót az *arculata*”); *belátás* (=kilátás: „munkát helyeztek *belátásba*”); *fejes* („még *fejes* is vótam mán, bandavezető”); *felettes* („akik *felettesebb* életben vagynak”); *izzadozás; külföld* („Én még akkor nem vótam ki a faluból. . . Nagyon megörültem, hogy elmehetek világot látni *külföldre*.” — A harmadik szomszéd faluról van szó.); *libbeng* („Ott *libbengett* énmellettem. . .”); *lopomány* („ű vitte haza az én *lopományomat*.”); *megüldöz* („űgy *megüldöztek* a fiskálisok meg a többiek, azt akarták, *pusztuljak el* a faluból. . .”); *napéřő* (másutt se kapja meg a *napéřő* kenyeret.”).

Egy-két hasonló az író szövegében is felbukkan: *egyéniség* („egy hosszú lábú *egyéniség* lép be”); *somolyogva; lerögzít* („Vágy támadt bennem, hogy. . . *lerögzítsem* ezt az életet”).

A fentiek elősorolásából persze azt nem lehet érzékelni, hogy a szöveg folyamatában mennyire feltűnőek, hogyan szolgálják a tájnyelvi jelleg folyamatos jelenlétének sugalmazását. Talán jobban kiderül ez egy olyan összeállításból,

amely a leggyakrabban előforduló, nagy szituatív erejű határozószók alakváltozatainak teljes összehasonlítását mutatja:

Kulcsszó	Joó Gy. beszéde	Író beszéde	Író más szövege
azután	5	—	—
aztán	4	4	1
<i>osztán</i>	22	—	—
<i>oszt</i>	2	—	—
hol	9	—	—
<i>hon</i>	10	1	—
<i>hun</i>	5	—	—
már	8	2	2
<i>mán</i>	55	—	—
<i>má</i>	17	—	—
mindjárt	1	1	—
mingyárt	4	—	—
<i>mingyán</i>	4	—	—
<i>mingyá</i>	1	—	—
mert	20	2	2
<i>mer</i>	14	—	—
ez	9	3	1
<i>e</i>	13	—	—
az	6	1	3
<i>a</i>	14	—	—
és	20	5	4
<i>s</i>	—	9	4

Úgy gondolom, a táblázat jól mutatja, hogy az író felismerte e szócsoport fontosságát, és szereplője nyelvében jóval nagyobb arányban használta a tájnyelvi változatokat a köznyelveiknél. Természetesen a köznyelvek sem teljesen ismeretlenek a nyelvjárásban, tehát nem hatnának idegennek. Talán csak az *és* a kivétel: ez érzésem szerint ritkább a valóságban, mint a regényben.⁶⁸

⁶⁸ CSÚRY BÁLINT Szamosháti Szótára (Bp., 1935—36) az *és* használatát ritkának jelzi.

Sajátos átmenetnek tekinthetjük a szóhasználat és a szerkesztés között a szavak toldalékolását, ragozását. A ragok, különösen a határozóragok tájnyelvi változatai, mivel gyakran visszatérő nyelvelemek, igen alkalmasak a tájnyelvi szín folyamatos jelenlétének érzékeltetésére. Az alábbi táblázat meggyőző bizonyíték arra, hogy Móricz jól tudta ezt, és élt ezzel a lehetőséggel.

Rag	Joó Gy. beszéde	Író beszéde	Író más szövege
-ban, -ben	27	10	21
-ba, -be (hol?)	85	2	—
-ból, -ből	19	6	6
-bul, -bül	10	—	—
-ról, -ről	7	2	7
-rul, -rül	6	—	—
-tól, -től	2	1	2
-tul, -tül	4	—	—
-hoz, -hez, -höz	9	—	3
-hó, -hő	5	—	—
-ho, -he, -hő	3	—	—
-ért	23	7	4
-ér	21	—	—

Feltűnő a *-ba, -be* ragok hol? irányú használatának nagy aránya; ebben bizonyára szerepe van annak is, hogy e ragok a beszélt köznyelvben is gyakoriak hasonló funkcióban. Az *-ért* rag *-ér* változatát szaporítja a *mér* és *azér* szók előfordulása — bár az előbbi valójában nem jellemző a nyelvjárásra,⁶⁹ helyette a *mijjér* használatos.

A szavak és toldalékok használatáról összefoglalóan ugyanazt állapíthatjuk meg, mint a hangzási sajátságokról: a népi szereplő és az író szövege meglehetősen jól elkülönül, tájnyelvi elemek többnyire csak Joó György beszédében fordulnak elő. De ott sem kizárólagosak, csak „színezékül” szolgálnak. Különösen a jó megfigyelésre valló, jellegzetes nyelvjárásiasságok tűnnek fel: a köznyelvtől eltérő hangzású, gyakran előforduló határozószók, határozóragok szolgálnak eszközül az íróknak a népi szereplő beszédének és a falusi környezet mozzanatainak folyamatos érzékeltetéséhez, a népélet realitásának sugalmazásához.

⁶⁹ A Szamosháti Szótár nem ismeri, magam sem találkoztam vele e vidék nyelvjárását beszélők nyelvében.

Ahogy Móricz a tájnyelv legfontosabb sajátosságainak a gondolkodás formáját, a szóképeket, stilisztikai figurákat érezte, úgy kritikusai is a népi gondolkodásmód hű tükröztetésében látták stílusának népiességét. Az ilyen stílusjegyek vizsgálata azonban több okból is rendkívül nehéz. Irodalom-, illetőleg nyelvtudományunkból hiányoznak a tágabb értelemben vett frazeológiai kutatásai, amelyek nyelvrétegenként (irodalmi nyelv, köznyelv, népnyelv) és stílusrétegenként (értekező, társalgási, elbeszélő stb. stílus) vennék szemügyre a mondatípusok, szerkezetfajták, fordulatok gyakoriságát és értékrendjét. Enélkül a stíluskutatónak esetenként a szubjektív érzései szerint kell eldöntenie az egyes nyelvi konstrukciók hovatartozását, és az adott környezetben betöltött funkcióját, értékét. Ez azonban nemcsak az eltérő megítélés lehetőségét hagyja nyitva, hanem a belemagyarázás veszélyét sem zárja ki.

HERCZEG GYULA szerint „Feltűnő Móricznál az a törekvés, hogy egyrészt minél kevesebb kötőszót használjon, másrészt pedig az, hogy adott esetekben szaporítsa őket. A két irányú törekvés forrása azonos: a paraszti beszéd illogikus szerkesztésmódja. *A boldog ember* című mű az illogikus szerkesztés kincsbányája.”⁷⁰ — Eszerint általános tételként el kellene fogadnunk, hogy a paraszti beszéd illogikus, vagy legalábbis Móricz annak tekintette, illetőleg hogy ezt az illogikus jelleget egyszer a kötőszók halmozásával, máskor meg elhagyásával (=parataktikus szerkesztésmód) lehet érzékeltetni. Egyik állítást sem tartjuk elfogadhatónak. A kötőszó nélküli szerkesztésre Herczeg éppen az általunk is vizsgált szövegből hoz példát:

„Otthon legénykedtem, szép életem vót, mán jányok után járogattam, sok szeretóm vót, ki elhagyott, kit én, kitül elverték, ki megcsalt; birtokot elvették, semmitlen maradtam, visszapereltem, megbuktam, akkor gondoltam, megpróbálom én mégis Pestet.”

Az illogikus szerkesztésnek szerintünk itt nyoma sincs. A kötőszó nélküli gyors rövid mondatok funkciója sem az, amiben Herczeg látja, hogy tudniillik Joó György minél előbb elérjen a Pestre utazás jelentős élményéhez. Hiszen a következő szakaszban alig két-három mondat foglalja közre pesti vonatkozású mozzanatokkal. Ez a gyorsított, elnagyolt, az élettörténetet felszíni villanásokban érzékeltető stílus az egész első beszélgetésre jellemző. Rövid summája ez a részletes történetnek, olyasmi, mint a nyitány a nagyzenekari művek előtt: témák, motívumok, hangulatok, „slágerek” megcsillantása. A fejezet alcíme is ez: „Joó György elmondja röviden, dióhéjban az egész életét.” Ez a funkció az, ami megmagyarázza a fejezet és az idézet stílusát.

Kérdés lehet még: mennyire tudatos, írói fogás ez a nyitány? — Aki valaha megpróbálta, hogy népi, nyelvjárási beszélőt valamilyen önálló, kerek történet

⁷⁰ I. m. 306.; én ritkítottam.

elmondására bírjon — esetleg mikrofonnal a kezében —, akárhányszor tapasztalhatja, hogy a magára hagyott beszélő elsiklik a téma felszínén, elnagyolja, összecsapja a mondanivalót. Móricznak bizonyára bőven voltak ilyen élményei már a szatmári népmesegyűjtő korszakából és azután is: nem zárhatjuk ki, hogy ezek is belejátszottak szerkesztő, komponáló munkájába.

A kötőszó nélküli, parataktikus szerkesztést máskor azzal magyarázza HERCZEG, hogy „A képzetek gyors felbukkanását a nyelvi szerkesztés nem tudja nyomon követni, nem tudja a gondolatot mondattanilag adekvát formába önteni.”⁷¹ Csak egy részletet az ennek illusztrálására felhozott idézetekből! „Files Gyurinak az apjával, a csonka Filessel összefogtunk, még nem vót öreg ember, harmincötéves, Gyuri első gyereke vót”. — Kétségtelen, hogy az írott nyelvhez képest ez a részlet „szerkesztetlen”-nek tűnik. Nem szabad azonban megfélemlkezni arról, hogy ez beszélt szöveg! A hangsúly, a hangfekvés, a beszédszünetek, dallam stb. tökéletesen kizárja a logikátlanság érzését, ha megpróbáljuk felolvasni ezt a részletet! A logikátlanság tehát nem a beszédben van, hanem a beszéd írásos visszaadásának gyatra lehetőségei sugalmazták az olvasónak. Ez a sajtóság egyébként tipikusan népi elbeszélő stílusjegy, és éppen ellentéte a fentebbi gyorsított részletnek. Ez a részletező, visszakanyarodó, mellékmondatok oldalágaiba kalandozó, közbevetések szigeteit kerülgető stílus a ráérősen beszélő, önmagát szórakoztató, szabadon asszociáló, a tárgyában örömet lelő mesemondóra jellemző.

Az átképzeléses előadásra, vagy szabad függő beszédre, amelynek stílusértékeit Herczeg Gyula behatóan elemezte, szintén sok példa akad „A boldog ember” szövegében. Anyjára gondolva az egyik helyen Joó György ezt mondja: „Jaj, szegény de szörnyűködött, hogy azt nem is gondóta vóna, hogy olyan messzire elmentünk, jó, hogy nem tudta, mert meghalt volna az ijedtségtől.” — Meggyőződésünk, hogy végső soron ez a stílusforma is a népi elbeszélő stíusból táplálkozik. Az sem zárható ki, hogy éppen szatmári gyűjtőútjain vált az író egyéni nyelvének elemévé. Csak egy példát e feltevés valószínűsítésére! Magosligettől, Joó György falujától alig 3–4 kilométerre esik Bökény község. Isten háta mögötti kis falu, a népi humor is így emlegeti: „*Uszka, Bökém, Magosliget Az Istentüll ebillegett.*”⁷² Bökényi mesemondók népmeséit találhatjuk a „Felsőtiszai népmesék” című kötetben.⁷³ Ezekben a század elején feljegyzett népmesékben szebbnél szebb példáit találjuk az átképzeléses előadásmódnak. Pl.

„Már kezdett esteledni, és a tündérkisasszony félni is kezdett, hogy mi lesz itt, ha setét lesz, meg se lelik azt a bárányt, amit nékiek haza kell vinni az apjok születésnapjára. De hát nem lett ott egy cseppet sem setét. . .” (26)

⁷¹ Uo. 307.

⁷² Szamosháti Szótár I, 111; „félreeső falvak”.

⁷³ „Felsőtiszai népmesék”. Feljegyezte KOCSISNÉ SZIRMAI FÓRIS MÁRIA. Sajtó alá rend. KOVÁCS ÁGNES. Debrecen, 1956. Alföldi Magvető.

„Meggondolkozik a király, hogy lehet ez? Hiszen ű is lábon jár, osztán néki alig kell cipő. Igaz, hogy ű néha lovon is megy, de hát az nem olyan sok. Mi lehet az oka annak, hogy az ű lyányai annyi cipőt nyúnek? Meg is nézi, hogy hazudik-é ez az ember? Egy reggel meg-nézte, milyen cipőt huznak fel a kisasszonyok.” (38)

A mondattani szerkesztés leginkább megfogható külső eszközeinek, a kötőszóknak használatához csak néhány apró megjegyzést teszünk. Az *és*, mint már említettük, ritkább a nyelvjárásban, mint a regényben. A Tiszaháton előkelősködésnek hat ez a kötőszó, mivel helyette inkább az *osztán*, *oszt* járja. Ez utóbbi gyakran szinte jelentéstelen töltelékszóvá válik, akárcsak a *mert*: funkciójuk az elbeszélő hangnem fenntartása, a folyamatosság érzetése. Ez magyarázza gyakori előfordulásukat.

A *hogy* kötőszó olykor valóban a fogalmazás döcögésével jár együtt, mint HERCZEG is rámutat.⁷⁴ De tegyük hozzá: nem minden *hogy* kötőszó! A különböző határozószói funkcióban használt *hogy* a népi elbeszélés stílusához tartozik, akárcsak a szólamkezdő *avval*, *evvel* (l. fentebb). Egyébként úgy látszik, a *hogy*ok zakatolására a Móricz füle nem volt nagyon érzékeny: a vizsgált szövegben egyetlen sorozatos előfordulása éppen az író egyik meditációjában található: „Milyen jó dolga lehet ennek, *hogy* Szatmár vármegye legutolsó sarkából nem röstell Budapestre jönni, egy régen elszakadt atyjafiához, *hogy* bekopogtasson a redakciós szobájába, csak azért, *hogy* elmesélje neki az életét. . .”

Hadd utaljunk még a népi elbeszélő stílus néhány, szövegünkben mutatkozó, sajátására! A mai olvasó talán azt is hajlandó logikátlanságnak felfogni, amit a nyelvészek inkongruencia néven tárgyalnak: az össze tartozó mondatrészek egyeztetésének hiányát. Például: „Mámmind *megszűnt* a nagy *cégek*, ahun én otthon vótam.” (5); „*Vót* nagy *harmatok*, vót sok nádás.” (6); „úgy higgye meg, bátyám, egy nap munkát nem tudtam szerezni *két hetek* alatt. . .” (208); stb.

Jellemző a nyelvjárásra a határozott névelő nyomatéktalanná válása, és magánhangzó elemének majdnem teljes elhalkulása, főleg érzelmileg telített környezetben. Ezt az író névelőelhagyással érzékelteti: „Várad Piros? . . . Ennek még tartozok valamivel. *Tűz* égesse meg a boszorkány tojását.” (204); „Ne küldj te Várad Piroskáért. Megharagszik Kőműves Erzsi. — *Ű* [!] dóga. — Minek híjtad ide, ha más jányért küldesz? — *Én* dógom.” (206); stb. — Látzólag egyszerű névelőelhagyás van az alábbi részletben is: „És mennyi az adóságod? — Sonkádi bank 500 pengő, nyíridházi bank 1281 pengő. . . Kispaládi egyháznak tartozom két mázsa búzával. . .” (16). Ebben azonban a felsorolás jellege mellett figyelembe kell vennünk egy szimplifikált szerkesztést is, ami

⁷⁴ Stil. Tan. 309.

a népies íz sugalmazója. A precíz szerkesztés így diktálná: „A sonkádi banknak 500 pengővel tartozom, a nyíregyházi banknak 1281 pengővel. . .”

Elhagyással érzékelteti az író a határozatlan névelő teljes elsúlytalanodását is: „Beletesz a lisztbe *kis* hagymaszárat, rántást csinál, zsír nélkül.” (211). Gyakoribb helyi forma: *e kis kenyér* (vö. SzamSz.).

A népi elbeszélő stílus sajátos jegyeinek érezzük az indulatszós vagy érzelmi töltésű határozószós mondatindítást: ezek lezárják az előzményt, bevezetik az új eseményt, és főleg: értelmi, érzelmi kapcsolatot teremtenek egyrészt a cselekmény nagyobb egységei, másrészt pedig a beszélő és a hallgató között. Ilyen az *osztán, oszt, hát, no, na, ó, hej, nahát, evvel, avval* stb. Hasonló szerepű a nyomatékos határozónak a mondat élére emelése, a megszólításnak közbevetésé degradálása. Íme néhány példa:

„*Igen, de* a kerülő meglátott, utánam eredt. *Mán* a faluho közel vótam, mikor elért. *Megkiált*, hogy ájjak meg” (196).

„*Jön osztán, hogy* mertem én azt megtenni” (uo.).

„*De* neki kötelessége. Menjek vele a bírónál” (uo.).

„*No*, megájj — mondom —, *majd* én lelek szalmát. . .” (197).

„*Micsoda?* Édesanyámnak három sütésre elég vót” (uo.).

„*No*, mondom neki: *no* édesanyám, én se lopok többet. . .” (uo.).

„*De* nem lett belőle semmi. . .” (uo.).

„*Evvel* elmegy, én meg csak nézek egy nagyot” (uo.).

„*De* mérges vótam kegyetlen. . .” (uo.).

„*Mingyán* mentem arrafelé, amerre Váradi Piroskáék laktak” (uo.).

„*Mán* fele bennem vót [ti. a bornak], mikor bejön Balogh István” (198).

„*Osztán* e meg ahelyett, hogy helyretéritette vóna őket. . .” (uo.).

„*Hát* most ott ült velem szembe” (uo.).

„*Avval* felállok, odamegyek hozzá” (uo.).

„*Ó*, fiam, azt mondja, ne vedd a világot nyakadba. . .” (12).

„*Ó*, fiam, gyere, megáradt a Batár, húzd ki a kenderem” (25).

Hogy ez a sajtáság a szatmári népnyelvre jellemző, bizonyíthatjuk az említett népmesegyűjteményből. Egy szinte taláalomra kiválasztott oldal egymás után következő bekezdései a következők:

„*Hát akkor* ide figyelj, Julis!” (294).

„*Haj*, megörült a kis árva Julis” (uo.).

„*Na, jól van*. Kiment a vasorrú bába lyánya az erdőbe. . .” (uo.).

„*Na*, gyere be a szobámba, . . .” (uo.):

„*Hej*, de boldog vót a kis árva Julis!” (uo.).

A stílus érzelmi modulációját, szívből fakadó egyszerűségét juttatja kifejezésre a fentiekén túl az egyszerű mondat szerkezet, a szórend (az érzelmileg fontosabb szók a mondat elejére kerülnek), a lélektani állítmány élre állítása,

a praesens historicum keverése a múlt idővel, az átképzéses előadásmód stb. Íme egy bekezdés ezek érzékeltetésére:

„*Másnap* karácsony. *Mentem* templomba. *Nagyon* körülvettek a legények, *de* az én cimboráim már házasok vótak. *Orbán Gyurinak* mán gyereke is vót. *Files Gyurkának* is hasas vót a felesége. *Majd a lesz* az enyém is, csak még nem tudom, mejik. *Körülnéztem* a templomba, mék jány várja az áldást tőlem. *Ott vót* Váradí Piroska is, *sápadt vót* egy kicsit. *Ezt kéne* mégis megpirosítani” (200).

Az érzelmi jelleg eszköze lehet a népnyelvi szórend („Az *bóldog* egy világ volt. . .”); „nem kínált meg senki, *a felesége pedig* főzött valamit”); valamint az újramező formák alkalmazása is („Írni, olvasni, *azt* nagyon tudtam. . .”).

Természetesen felhasználta Móricz színezékül a tájnyelvi ragozási, szókapcsolási sajátosságokat is, mint a szerkesztés külső eszközeit. Gyakori például az *-l* végű igék kötőhangzós ragozása: *állottam, állottunk, állottak; beállottam; megállott, megállottunk; leszállottam; szólani, szólottam*; stb. Nyelvjárási az *-ít* képzős igék kötőhangzó nélküli ragozása néhány alakban:⁷⁵ *lehajítlak*; az *ikes* igék iktelen ragozása: *emlékszek, tartozok*; a *-fele* toldalék használata: „a Batár is szárad má *kifele*”⁷⁶; a köznyelvitől eltérő ragváltozat alkalmazása néhány névszón: *tavaszon, őszön, déllere; a kocsmára* (megy); stb. Tájnyelvi néhány összerántás a ragozás során: *Jó van; nem tom; Égy* csak, fiam, *égy* csak. . . (= *eriggy* = eredj). — Egy példám akadt a régmúlt igeragozásra is: „Vót a kocsmárosnak két kis fia, a nagyobbik mán jócskán *megnőtt vót*, jó értelmes gyerek. . .” (200). Stb.

Sajátos szatmári népnyelvi jelenség a *hozzáfog* ige főnévi igenévi vonzata. Ez — tapasztalataim szerint — ma is élő fordulat, ennek ellenére Joó György szövegében nem fordul elő, viszont az író beszédéből több példa is akad rá: „ha *hozzáfognál lóditani*”; „ha *hozzáfogna* bőségesen *elmondani*”; „*Hozzáfogott számolni* a gazdákat”.

A gondolkodásmód tájnyelvi sajátosságairól összegezve a következőket mondhatjuk. A regény — alapkoncepciója szerint — az író és Joó György dialógusaiból, illetőleg Joó György monológ-sorozatából épül fel. Mindkét forma élő beszédet jelent, és egyrészt a társalgási nyelvet, másrészt a népi elbeszélés, mesemondás fordulatait mozgósítja, így eleve eltér a szokványos irodalmi nyelvtől. Joó György a maga „bóldog” életét nosztalgiával, érzelmileg befolyásolt stílusban adja elő. Mint hat év alatt három osztályt kijáró egyszerű paraszttól, sem a gondolkodásban, sem a kifejezőképességben nem várható intellektuális csiszoltság. Mindez tökéletesen indokolja a tájnyelvi beszédszínezés tükröztetését. Móricz elsődlegesen a figura lélektani hitelességére törekedett, s ennek elsőrangú eszköze a beszédmód érzékeltetése. Joó

⁷⁵ Vö. SEBESTYÉN ÁRPÁD: *Tanítani—tanítani*. Magyar Nyelvjárások 4 (1957): 37—48.

⁷⁶ Vö. SEBESTYÉN ÁRPÁD: A *-fele* toldalék szamosháti használatának és jelentésfejlődésének kérdéséhez. Magyar Nyelvjárások 3 (1956): 35—51.

György szavainak elsősorban az érzelem a rendezője: lélektani hitelességre, nem grammatikai szubtilitásra törekszik. A hiteles jellemábrázolás és társadalomrajz tudatosan leegyszerűsített mondatszerkesztést kívánt, és a nyelvjárási frazeológia nagyfokú ismeretét. A regény nyelve egyszerre sugalmazza a népi elbeszélő stílust és a szatmári tájnyelv speciális sajátosságait, érzésünk szerint jóval nagyobb arányban, mint az újabb irodalomtörténeti kutatások vallják. Ebben a műben ért nemes borra az a must — a táj, a nép, a nyelv ismerete — amelyet három évtizeddel korábban a szatmári népköltési gyűjtő szüretelt: színei, ízei, zamatai hitelesek, összetéveszthetetlenek, kielemezhetők.

Idegen elemek

PÉTER LÁSZLÓ a „Rózsa Sándor” nyelvéről írva külön csokorba gyűjti azokat a szóalakokat, amelyek a szegedi nyelvjárásban nem használatosak, így „hibásan” alkalmazta őket Móricz. Tanulságul a következőket jegyzi meg: „Hibái arra tanítanak, hogy az író lehetőleg a saját nyelvjárását használja, mert különben tévútra kerül.”⁷⁷ HERCZEG GYULA megvédi az írókat az ilyen filológus elmarasztalásokkal szemben: „A bírálók rendszerint elfeledkeznek arról, hogy nem nyelvészeti alkotást, hanem szépirodalmi művet vádolnak.”⁷⁸ Ugyanakkor arra is rámutat, hogy Móricz tudatos filológiával törekszik a tájnyelv hiteles tükröztetésére, és a hibás alakok többször fordulnak elő nyelvjárásilag hiteles formában, mint romlott változatban, tehát szedéshibáknak is tekinthetők.

A szatmári tájnyelvet Móricz bizonyára minden másnál jobban ismerte. Mégis előfordul néhány olyan jelenség, amely ezen a területen ismeretlen, idegenül hangzik Joó György szájából azok számára, akik e terület nyelvét anyanyelvjárásuként ismerik. Súlyos vétségnek semmiképpen sem tarthatjuk az ilyesmit, hiszen — mint láttuk — az író törekvése a tájnyelv színeinek érzékeltetése volt, nem a teljes tükröztetés. Móricz annyit forgott az ország legkülönbözőbb nyelvjárásait beszélő emberek között, hogy egy-egy fülébe csengő szóalak helyhez kötődésében tévedhetett is.

Ilyen elcsúszásnak tekinthetjük szövegünkben azt az egy-két *i-ző* és *ö-ző* szóalakot, amely ezen a területen nem használatos: *nígyszáz*, *egynihányszor*, *pört* stb. Feltűnő, hogy a *jön* ige meglehetősen sokszor fordul elő *gyün* változatban, amely — ismereteim szerint — e területen idegen: „Megmondom, *mér gyüttem*. Azért *gyüttem*...” — mondja Joó György mindjárt az elején (4). Ez a szatmári nyelvjárásban így hangozhat: „Megmondom, *mijjér jöttem*. Azér *jöttem*...” Hogy ebben az esetben elég „makacs” beidegzésről van szó, azt a sok *jöttem* mellett további *gyüttem* alakok bizonyítják: *gyűjjék táncolni; nem gyühet*; „No, Piroska, *mér gyüttem*... *Gyüssz-e táncolni?*”

⁷⁷ Tiszatáj 1952: 161.

⁷⁸ Stíl. Tan. 328.

Természetesen más megítélés alá esnek az olyan típusok, amikor a nyelvjárási alak helyett köznyelvi szót ad az író Joó György szájába. Ilyenkor vagy azt kell feltennünk, hogy az író el akarta kerülni a kirívó, az olvasók egy része számára érthetetlen tájnyelvi elemet, vagy pedig azt, hogy Joó György egyéni nyelvének nem nyelvjárásias színeit kívánta érzékelteni.

Az előbbi típusra egy-két példát! A szatmári nyelvjárás nem használja sem a *kukorica*, sem a *tengeri* szóalakot, helyettük a *málé* járja. Ez utóbbi azonban szövegrészletünkben egyszer sem fordul elő Joó György beszédében, míg a *kukorica* ötször, a *tengeri* egyszer bukkan elő. — A *gyerek* szó ritkán, akkor is inkább *gyermek* alakban használatos Szatmárban, a fő alakváltozat e fogalomra a *puja*. Ez viszont a vizsgált részben egyáltalán nem fordul elő a féltucatnyi *gyerek* mellett. — A nyelvjárási *paszuj* a köznyelvi *bab*-bal váltakozik, az *ól* az *istálló*-val stb.

Rendkívül figyelemre méltó, ahogyan néhány városias vonást felhasznál az író Joó György nyelvében. Nyelvjáráskutatók körében közismert, hogy a falusi ember idegenekkel szemben választékosságra törekszik, háttérbe szorítja kirívónak sejtett nyelvjárásosságait. Ilyen idegenekkel való társalgás közben használt forma a *kérem* szó. Aligha véletlen, hogy ezt a szót Joó György az íróval szemben a beszélgetés legelső mondataiban alkalmazza, szinte idegenként: „*Kérem*, a búza . . . az nem egzisztál. . .” (4 — figyelemre méltó az idegen szó használata is, meg a nyelvjárásias újrakezdő forma!); „*Kérem*, én mán itt vagyok nyócad napja.” (5). Még jellemzőbb a következő részlet a regény végéről: „Sehol semmiféle munkát nem lehet találni. Odamegyek akárhova: *Kérem szépen*, nem *lenne szíves* valami munkára, napszámos munkát. . . *Kérem*, azt feleli, csak a párkányok *lesznek javítva*, semmi más. . .” (210). Micsoda megjelenítő ereje van itt e néhány szónak! A félszegen munkát kolduló falusi félproletár és a pesties magyarságú építészvezető tökéletes jellemzése ez a pár mondat.

Bizonyára pesti útjai, munkavállalása, városiak között forgolódása során „ragadt rá” Joó Györgyre a határozott névelő használatának a szatmári nyelvjárásban ismeretlen módja is: „protekciónbul állás vót ígérve a Vagonlicsnél” — olvassuk az első beszélgetésben (13); és „Vót a Mártának egy kisebbik testvére” — valamivel odább (22).

Így használja fel Móricz tudatosan vagy ösztönös nyelvteremtő erővel még a tájnyelvtől idegen elemeket is a realista ábrázolás eszközeiként. És — befejezésül — még valamit a regény bravúros, kellően nemigen értékelt befejezéséről! Az utolsó oldalon arról beszélget az író Joó Györggyel, hogy mi is volt életének az értelme. Joó György úgy érzi: becsülettel állta a harcot a bajok tengerében feleségével az oldalán. Meghatódás vesz erőt rajta, beszédébe biblikus fordulatok törnek be, szinte szószékre emelkedik:

„Én egy olyan *nőt* vettem el feleségül, aki ennyi idő óta egy *rossz órát* nem szerzett nekem. Inkább a *legnagyobb bajokban* is csak *vigasztalásomra vót*, és a *verejtékemet letörülte*. . . Hálát adhatok az istennek,

hogy ebbe a szerencsébe részeltetett, hogy lelki boldogságot adott. . . Mert Kőmíves Erzsi vót. . . Mert huszonöt év nagy idő, de huszonöt év alatt *felleg nem jött az én homlokomra úmiatta*. . . Ezt nem tudom, melyik királynak milyen lánya adta vóna meg *az ő urának*. . .” (213).

Egy étellel számolnak le ezek a mondatok, mintha csak egy temetési prédikációt hallanánk: ünnepi magaslatához méltóan csengenek a hétköznapi beszédétől nem koptatott kifejezések. És az író maga is megatódik Joó György, a Joó Györgyök és önmaga sorsán, maga is biblikus hangnemre vált:

„Így van ez, Joó György. A te életed mintaszerű emberi élet. A szegény magyar földműves ember *együgyű* élete. *Nem futottál hiábavaló földi javak után: mennyei kincset szereztél ezen az igazán siralmas földi téreken.* [Nyelvjárási inkongruencia!]

Arról nem tehetsz, hogy az ember az ország *szolgálatában ég el*, mint *a kicsiny gyertyaszál*. Ebben mindnyájan *osztályos társaid* vagyunk e *megettötött* hazában.” (uo.).

Ez a zárás nemcsak Joó György apoteózisa. A közös nyelv, az egymásba olvadó stílus szimbólummá nő: a boldog együgyűség és a kínzó hivatástudat együttes, közös sorsvállalásának szimbólumává.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

Der Dialekt als Stilmittel in den Werken von Zsigmond Móricz

Zsigmond Móricz, einer der bedeutendsten ungarischen Romanschriftsteller des XX. Jahrhunderts, verwendete in seinen Werken häufig solche sprachlichen Formen, die aus dem einen oder anderen ungarischen Dialekt stammen und von den Eigenheiten der Literatursprache abweichen. Schon zu Móricz' Lebzeiten wurde dies von den Kritikern unterschiedlich beurteilt: einige von ihnen sahen hierin ein Zeichen der volkstümlichen Verbundenheit des Schriftstellers, andere hingegen nur den Ausdruck von Manieriertheit. Auch die Literaturwissenschaft nach 1945 gelangte zu keinem einheitlichen Standpunkt in der Beurteilung dieser Frage, obwohl die schriftstellerische Grösse von Móricz einmütig anerkannt wird. Es ist ein häufiger Fehler, dass weder der grundsätzliche Standpunkt von Móricz bei der Beurteilung der volkssprachlichen Eigenheiten, noch seine in Romanen, Novellen und Dramen befolgte schriftstellerische Praxis in ihrer Wandlung, Entwicklung, betrachtet werden. Auf Grund einzelner wasserungen bzw. ausgehend von irgendeinem seiner Romane usw. zieht man falsche allgemeine Schlüsse.

Im ersten Teil der vorliegenden Arbeit wird vor allem folgendes untersucht: wie verhielt sich Móricz zu den ungarischen Mundarten, ob er im

gebräuchlichen Sinne des Wortes einen Mutterdialekt besass, ob er den Dialekt irgendeiner Landschaft gekannt und gesprochen hat. In dieser Frage kommt der Autor zu dem Schluss, dass der Schriftsteller die Mundart der Landschaft Tiszahát, die er am besten kannte und am häufigsten in seinen Romanen anwendete, nicht in der Kindheit erlernte, sondern erst später, als er jahrelang die Volkslieder und Volksmärchen dieser Gegend sammelte. Zu dieser Zeit — zwischen 1903 und 1906 — schrieb er auch philologische und lokalgeschichtliche Studien über dieses Gebiet. Er betrachtete die Mundart des ehemaligen Bezirkes Szatmár als Grundlage der Literatursprache und schätzte sie sehr. In seinen Werken, die um 1910 entstanden, war er behümt, die volkstümliche Aussprache so getreu wie möglich wiederzugeben.

Später, als er auch die übrigen ungarischen Dialekte der verschiedenen Gegenden kennenlernte, verzichtete er darauf, mundartliche Eigenarten in grosser Menge zu verwenden, und war bestrebt, nur durch einzelne, typische Dialektausdrücke in der Sprache seiner Volksfiguren das Kolorit ihrer Mundart widerzuspiegeln. Zu dieser Zeit ist der Dialekt bloss noch eines seiner Stilmittel zu einer immer getreueren Darstellung der menschlichen Seele, die er anstrebte.

Ein Teil der heute lebenden Literaturhistoriker glaubt, den Schriftsteller vom Anschein des Naturalismus bewahren zu müssen, und behümt sich deshalb, die Bedeutung der mundartlichen Eigenheiten in seinen Werken zu bagatellisieren. Móricz betrachtete diese jedoch immer bewusst als Stilmittel, auch wenn sich seine Auffassung hinsichtlich der Proportionen änderte.

Im zweiten Teil der Arbeit zeigt der Autor anhand einer statistischen Datensammlung aus einem Roman, in welchem Umfang vom Schriftsteller mundartliche Eigenheiten verwendet wurden. Die Äusserungen der dargestellten Volksfigur und der Narratortext des Schriftstellers werden getrennt untersucht, wobei sich im letzteren nur vereinzelt mundartliche Eigenheiten finden. Der untersuchte Roman „A boldog ember“ (Der glückliche Mensch) ist eines der bekanntesten Werke von Móricz, und in ihm spiegeln sich die Eigenarten des Dialektes der Landschaft Tiszahát wider, den der Schriftsteller am besten gekannt hat.

Im Verlauf der Untersuchung werden vom Autor die Eigenheiten hinsichtlich der Phonetik, des Wortschatzes und der Syntax getrennt und die Proportionen der mundartlichen und literatursprachlichen Eigenheiten verglichen. Er kommt zu dem Ergebnis, dass der Schriftsteller, obwohl er keine einzige mundartliche Besonderheit ganz konsequent anwendet, die interessantesten, häufigsten und charakteristischsten mundartlichen Merkmale so dosiert, dass diese ständig das lokale Milieu veranschaulichen.

Á. SEBESTYÉN

